

Bračani, iseljeničko novinstvo u Čileu i list „Domovina“ - od kraja 19. stoljeća do početka Prvog svjetskog rata

Marina Krpan Smiljanec, mksmiljanec@net.hr

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu

Libellarium, VIII, 2 (2015): 109 – 146.

UDK: 070:314.151.3(83:497.5)“20”

DOI: <http://dx.doi.org/10.15291/libellarium.v8i2.224>

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Cilj je rada postaviti ishodišta za proučavanje povijesti hrvatskog iseljeničkog novinstva u Čileu od najranijeg razdoblja doseljenja Hrvata do kraja 1914. godine, među kojima je brojčano dominantnu grupaciju činilo stanovništvo s Brača. Radilo se prvenstveno o ekonomskoj migraciji uzrokovanoj ekonomskim promjenama u društvu općenito, ali i ekonomskim promjenama kao posljedicama političkih kretanja. U novu domovinu donose tradicionalnu potrebu organiziranja u razna društva, ali i svijest o vlastitoj nacionalnoj pripadnosti s vlastitim jezikom. Neobično brza asimilacija (već u prvoj generaciji) dovodi u pitanje opstojnost te potrebu očuvanja baštine. Iseljeničke novine u kojima surađuju, uređuju ih i pokreću Bračani – novinari, među kojima se ističu Ivan Krstulović i Luka Bonačić s novinama „Domovina“ iz Punta Arenasa, u dosadašnjoj literaturi sagledavane su gotovo isključivo s aspekta političke orijentacije i borbe. Cilj je rada kroz primjer rubrike „Iz mjesta i okolice“, koja je održala kontinuitet tijekom cijelog razdoblja izlaženja lista „Domovina“ i čijim je sastavnim dijelom bila, prikazati, s aspekta socijalne povijesti, da su lokalne novine odražavale i bilježile pojave i događanja značajna za svakodnevni život zajednice sa svrhom očuvanja njezina identiteta.

Ključne riječi: Brač, iseljenici, Čile, iseljeničko novinstvo, „Domovina“, 20. stoljeće.

1. Brač, Bračani i iseljavanje u Čile

Društveno-gospodarske i političke prilike na Braču u drugoj polovici 19. stoljeća

Devetnaesto stoljeće Dalmaciju obilježava kao ekonomski siromašnu pokrajinu s poljoprivredom kao glavnom granom te dominantnim kulturama maslina i vinove loze. Tradicionalna privreda Brača povijesno je počivala na zemljoradnji i stočarstvu. Tako je u 18. st. na Braču bilo 500 000 maslina koje su davale 800

vagona ulja.¹ Pojava filoksera na francuskim vinogradima krajem 60-ih godina 19. stoljeća, a koja je uništila francusku proizvodnju vina, dovela je do vinogradarske eksplozije na Braču. Intenzivno je započelo krčenje zemljišta, maslinika i sadnja vinove loze kako bi se zadovoljile potrebe francuskog uvoza. Svjedoci su toga kamene gomile „meje“ i „redi“ što su ih sakupljali vinogradari da bi dobili što više obradive zemlje. U to doba bilo je pod vinogradima 12 157 ha površine, što je činilo 68 % obradive površine (Derado i Čizmić 1982, 43). I nakon obnove francuskog vinarstva nastavit će se „zlatno doba“ trgovine bračkim vinima koja su u međuvremenu našla nova tržišta diljem Austro-Ugarske. Najteže razdoblje u povijesti vinogradarstva Dalmacije nastupa uvođenjem Vinske klauzule (1891.—1903.) kojom se Italiji dopušta prodaja svojih vina (iz Lombardije i Venecije) na tržištu Austro-Ugarske po najpovoljnijim uvjetima. Za cjelokupno dalmatinsko vinogradarstvo taj gospodarski ugovor bio je početak kraja. Nakon potpisivanja novog ugovora s Vinskom klauzulom, Italija je znatno smanjila izvoz u Francusku, gdje je bilo obnovljeno domaće vinogradarstvo, zaštićeno povećanim carinama. Zato je Italija usmjerila napore na izvoz u druge zemlje i zbog povoljnih carina počela je izvoziti goleme količine vina po dosta niskim cijenama na sva tržišta Austro-Ugarske. Završni udarac proizvodnji vina u Dalmaciji zadala je pojava filoksera (1894.—1918.) koja je uništila bračko vinogradarstvo, a stanovništvo je izgubilo jedan od najvažnijih izvora prihoda.

Ograničena agrarna proizvodnja, niska razina poljoprivredne specijalizacije i nedovoljno razvijeno unutarnje tržište nisu mogli zadovoljiti potrebe stanovništva Brača. To razdoblje karakterizira i zaduživanje dalmatinskog seljaka. S jedne strane razvijaju se robno-novčani odnosi, a s druge strane raspada se kolonatski sustav. Kolon se mogao osloboditi jedino otkupom zemlje što ju je dotad obrađivao. Rješenje je nalazio zaduživanjem kod samog vlasnika ili „zelenaša“, zbog čega su poljoprivredna kućanstva slala u inozemstvo pojedine članove kako bi njihovim zaradama riješili dug.

Krajem 19. stoljeća nastupa i kriza jedrenjaštva. Pojava parobroda i prvih parobrodskih linija istisnula je iz prometa jedrenjačke flote. Vlasnici brodova, mornari i kapetani ostaju bez posla. Brač je bio među jačim pomorsko-trgovačkim središtima na Jadranu u doba jedrenjaštva. Čak devetnaest bračkih obitelji bavilo se pomorskom trgovinom, a njihovi brodovi plovili su po svim morima svijeta (Derado i Čizmić 1982, 44). Posebno intenzivna brodogradnja i obalna plovidba jedrenjacima zabilježena je u vrijeme pojačane vinske proizvodnje nakon 1874. godine kada Francuska (zbog uništene vlastite proizvodnje) pojačano uvozi dalmatinsko vino te se ono kao i drugi proizvodi jedrenjacima s Brača prevozi u Split, Senj, Rijeku i Trst. Uz propast vinogradarstva i pojava parobroda odražava se na ekonomsko propadanje Brača.

1 Osim tradicionalnih kultura masline i vinove loze Brač je dijelom ekonomski počivao na sakupljanju nekih drugih kultura. Najviše se sabirala i obrađivala brnistra ili žuka koja je još u 19. st. služila za izradu platna. Buhač se sabirao i prodavao u zelenom ili suhom obliku, a samo je Milna izvozila i do 40 vagona buhača.

Godine 1852. Austrija prvi put provodi popis vojnih obveznika. Mlađe otočko stanovništvo našlo se u situaciji da bude pozvano na dugotrajno služenje vojnog roka. Ne prihvaćajući austro-ugarske vojno-političke interese kao vlastite, dalmatinski mladići nastoje izbjeći vojnu obvezu. Najvitalnije otočko stanovništvo bježi preko oceana, što je imalo ogromne demografske i gospodarske posljedice na život otoka. Vojnički zakon bio je rigorozan. Bilo je dovoljno da se vojni obveznik ne vrati iz Amerike ili ne dođe na odsluženje vojne obveze da se smatra vojnim bjeguncem. Ako se vratio, bio je izložen teškim kaznama. Nakon pada Bachova apsolutizma (1859.) Dalmacija kao austro-ugarska pokrajina po prvi put dobiva svoj Zemaljski sabor. Središte je uprave u Zadru gdje je i sjedište vlade. Jezik uprave je talijanski. Kao posljedica liberalizacije političkog života ubrzo dolazi do sukoba „autonomaša“ (autonomija Dalmacije – građanski sloj i veleposjednici) i „narodnjaka“ (ujedinjenje s ostalim dijelom Hrvatske – inteligencija i seljaštvo, nositelj preporoda). Otvaranje razgovora o ujedinjenju Dalmacije i Hrvatske 1860. godine ujedinjuje bračku elitu pod vodstvom splitskog gradonačelnika Bajamontija u smjeru autonomišta ili antiintegracijskog pokreta, što je i rezultiralo pobjedom autonomaša na prvim pokrajinskim izborima za prvi Dalmatinski sabor 1861. godine. U Milni su autonomaše povelj načelnik Frane Scarneo i župnik Luka Sapunar, u Bolu Angelo Bojanić i dr. Nikola Ivulić, u Nerežišću Mate Beroš i dr. Antun Krstulović,² u Postirama obitelji Hranuelli, Dominis i Lazaneo, a u Supetru pretur Smolčić (Vrandečić 2007, 169–188). Aneksionisti ujedinjeni u Narodnu stranku pod vodstvom intelektualaca, okupljeni oko zadarskog glasila „Il Nazionale“ (od 1874. „Narodni list“) koji pokreću 1862. godine, programsko težište stavljaju na nacionalno buđenje, borbu za narodni jezik i ulazak puka u politiku. Pristaše nalaze u Sutivanu (obitelji Definis i Lukšić), Pučišću (obitelji Moro, Lukšić, Ivellio, Maroević, Kovačić, Mladineo), Gornjem Humcu (obitelji Micheli, Trutanić), Povljima (obitelj Ostojić), Sumartinu (obitelji Janović, Mateljan), Milni (obitelji Mladinić, Buzolić, Bonačić, Babarović, Marangunić), Supetru (obitelji Zudenigo, Colombis, Bonetti, Rendić) i ostalim bračkim mjestima. Prvi lokalni izbori održani od 1865. do 1867., a koji su značajni zbog nadležnosti općinskih vijeća u donošenju odluke o uporabi službenog jezika u školama i lokalnoj administraciji na Braču, rezultirali su prevlašću autonomaške politike s iznimkom Pučišća, Sutivana i Supetra gdje prevladavaju narodnjaci. U Milni je 1867. godine donesena odluka o uporabi hrvatskog jezika kao raspravnog, ali su se sjednice ipak odvijale na talijanskom koji dio zastupnika uopće nije razumijevao. Narodnjački usmjerenim vijećnicima zaprijetio je sin načelnika Scarnea (autonomaš) uz verbalnu potporu župnika (Vrandečić 2007, 175). U borbi za nacionalni jezik i narodnjačku politiku fizički sukobi na Braču nisu bili neuobičajena pojava. Tijekom druge polovice 1870-ih najveći broj autonomaških bračkih općina preuzimaju narodnjaci, a tek 1894./95. i najtvrdju autonomašku kulu u Nerežišću. Pojavom pravaške političke opcije

2 Antun Krstulović bio je stric Ivana Krstulovića, začetnika iseljeničkog novinarstva u Čileu. *Matica*. 17(1967), 3, str. 110.

krajem 19. stoljeća pospješeni su sukobi između pravaša i narodnjaka, a pravaši u nekim općinama preuzimaju vlast (Milna i Selca).

Nepovoljne ekonomske prilike uzrokovane prirodnim pojavama (filoksera i uništenje vinogradarstva), novim društvenim odnosima (raspad kolonatskog sustava), tehničkim napretkom (parobrodi koji zamjenjuju jedrenjake), političkim i vojnim promjenama (liberalizacija političkog sustava, uvođenje vojne obveze) stanovništvo su dovele do ruba egzistencije pa Bračani izlaz nalaze u iseljavanju. Kao zemlja odredišta otvara se Republika Čile.

Hrvati prvi put naseljavaju Čile pedesetih godina 19. st., ali masovno iseljavanje događa se krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Najznačajnije iseljeničko područje bila je Dalmacija. Podaci govore da čak 90 % iseljenika u Čileu potječe s otoka Brača — Povlja, Milna, Sutivan, Supetar, Nerežišće i dr. (Antić 1991, 10).

Prilike u Čileu i brački iseljenici

Godine 1808. Čile postaje autonomna republika unutar španjolske monarhije, a 1818. je proglašen neovisnom republikom s Bernardom O'Higginsom kao predsjednikom. Političke promjene nisu bile popraćene društvenima, tako da je čileansko društvo 19. stoljeća očuvalo raslojenu kolonijalnu strukturu s velikim utjecajem moćnih obitelji i Katoličke crkve. Nakon političkih borbi oko uređenja države postignut je kompromis prema kojem je stvoreno jako predsjedništvo, ali pod kontrolom velikih zemljoposjednika.

Prema kraju 19. stoljeća središnja je vlast dovršila kolonizaciju čileanskog juga. Godine 1881. ugovorom s Argentinom potvrđen je čileanski suverenitet nad Magellanovim prolazom. U Pacifičkom ratu vođenom od 1879. do 1883. protiv Perua i Bolivije Čile se proširio za gotovo jednu trećinu dotadašnjeg teritorija na sjever i oduzeo Boliviji izlaz na more, dobivši vrijedna ležišta nitrata koja su zemlji donijela značajno bogatstvo. Šezdesetih godina 19. st. zemlja je doživjela gospodarski uzlet, najviše zahvaljujući novim tržištima za agrarne proizvode (Australija). Godine 1865.–1866. Čile je, kao saveznik Perua, ratovao protiv Španjolske, a u Pacifičkom ratu (1879.–1883.) pobijedio je Peru i Boliviju i zauzeo rudnike bakra, a posebice bogata nalazišta salitre, koja postaje glavni čileanski proizvod u provincijama Tarapacá, Arica, Antofagasta i Tacna.

Istovremeno s nepovoljnim ekonomsko-političkim prilikama kraja 19. stoljeća u Hrvatskoj tj. Dalmaciji, a o kojima je već bilo govora, javlja se otkriće zlatnih nalazišta u Čileu. Zlatna je groznica privukla naše doseljništvo u Ognjenu Zemlju. Prvo odredište Bračana bio je Buenos Aires te je jedan dio ostao u Argentini, dok se veći dio zaputio na jug, prvenstveno u potrazi za zlatom. Kada je zlatna groznica minula, Bračani ostaju na obalama Magellanova prolaza u Punta Arenasu ili na Ognjenoj Zemlji. Jenjavanjem zlatne groznice preorijentalirali su se na trgovinu i ovčarstvo trajno naseljavajući grad Punata Arenas i Porvenir. Veliki slobodni prostori, rijetka naseljenost te privredna konjunktura Čilea činili su tu južnoameričku zemlju iseljenički privlačnom. Na sjeveru Čilea hrvatski

iseljenici radili su na poslovima vezanim uz preradu i vađenje salitre te trgovinu. Značajne su iseljeničke kolonije na sjeveru Čilea Iquique i Antofagasta. Nakon te prve slijedi druga faza masovnog doseljavanja. Potaknuta je istim razlozima u domovini (nepovoljne ekonomske prilike uzrokovane propašću vinogradarstva, jedrenjaštva, političke prilike), ali njezina masovnost proizlazi iz olakšanih mogućnosti doseljenja budući da novi val stiže temeljom poziva ili preporuka doseljenih rođaka ili sumještana. Početak Prvog svjetskog rata i njegovo trajanje zaustavili su dotok migracije u Čile.

Bračani u novoj domovini

U novom društvenom okruženju hrvatski iseljenici prolaze kroz procese integracije i adaptacije. „Upravo je hrvatska migracija u području južnog dijela Južne Amerike, Magallanes u Čileu činila zanimljiv društveni fenomen. Radilo se o skupini koja se u kratkom vremenu prilagodila novom društvu, podneblju, iskazavši izuzetan uspjeh na gospodarskom, društvenom i kulturnom području. To svakako ima posebno značenje za sve doseljenike podrijetlom s otoka Brača, koji su svojom brojnošću dobrano nadmašili dvije trećine migracije u Magallanesu.“ (Martinić Beroš 1997, 7) Nakon što su osigurali materijalne uvjete za život, iseljenici osnivaju svoja nacionalna društva i time ostvaruju prepoznatljivost prema van i u odnosu na druge iseljeničke skupine. Miješani brakovi, najviše s Čileankama, ubrzavaju proces asimilacije i gotovo potpunog nestanka hrvatskog jezika (Perić 2004, 243). Otvorenost čileanskog društva, politika kulturnog pluralizma s jedne strane te nemogućnost ostvarenja dvojnog državljanstva, pa djeca iseljenika rođena u Čileu automatski stječu čileansko državljanstvo, utjecali su na brz proces asimilacije. Prva faza asimilacije posljedica je rješavanja praktičnih problema: „Čim stignu ovdje, (op. a: djeca imigranti) naravno pođu u ovdašnje škole, i eto vam ih da nakon tri ili četiri mjeseca ne znaju više ni čitati ni pisati hrvatski, a kašnje ni dobro govoriti, a što je žalosnije, to se zbiva dosta i među odraslim ljudima, te tako se malo pomalo ovaj narod otuđiva svome imenu i svome jeziku.“³ U kasnijoj fazi „odnarođivanje“ postaje statusni simbol.⁴ Pripadnici više klase (veliki posjednici i njihovi činovnici) „anacionalni“ su i međusobno govore „kastiljanski a svoj jezik nevole i kažu da ga ne znaju govoriti, da su ga zaboravili. Njihova djeca su odnarođena, ženske se udaju za strance a muški žene sa strankinjama „del pais“⁵ Pripadnici niže klase (mali trgovci i intelektualci) predstavnici su narodnog pokreta koji želi očuvati nacionalni identitet. Uvidjevši pojavu zaboravljanja materinjeg jezika, u okviru „Domovine“ pokreće se u Punta Arenasu akcija osnivanja hrvatske škole. U članku „Trebamo našu školu“ iz 1913. autor Gjuro (vjerojatno Petar Gašić) iznosi razloge opravdanosti takvog poduhvata.⁶

3 „Glas iz Amerike“ – pismo Juraja Jordana upućeno Juraju Kapiću, uredniku Pučkog lista, Pučki list, 2.5.1901.

4 Pismo M. Bartulice Lj. Jovanoviću, Antofagasta 1917. prema: Antić 1991: 193.

5 Ibid.

6 Domovina, br. 187 od 27.11.1913.

Karakteristika naših iseljenika u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata jest život u kolonijama. Njihovoj koheziji pridonosila je i činjenica da su došli s istog prostora u Dalmaciji, često iz istog mjesta, ali i rodbinska povezanost. Brzo asimilaciji ne samo da se ne odupiru nego ju smatraju naravnim procesom od kojega mogu samo imati koristi. Kao suprotnost procesu asimilacije javlja se potreba očuvanja identiteta gdje su „Iseljenička društva i novine odigrali [su] veliku ulogu, a osobito u usporavanju procesa asimilacije, koji je upravo u Čileu, zbog cijelog spleta okolnosti (mediteranski kulturni supstrat, romanski jezik, katoličanstvo, otvorenost društva, prilika za brz uspon na društvenoj ljestvici...), bio nevjerojatno nagao“ (Antić 2002: 11). Pitanjem neobično brze asimilacije zaokupljen je i Krstulović: „Naravno; što će njima „Sloboda“ sa vijestima iz domovine, kad oni ne imadu domovinu. Šta će im „Sloboda“ kad oni ne razumijevaju hrvatski jezik, dočim su pravi „doktori“ u španjolskom jeziku, jer znadu dobro čitati! I još bolje pisati! A izvrsno pak govoriti.“ (Antić 2002, 31). Asimilacija vidljiva kroz uporabu jezika zemlje doseljenja odražava se i u novinstvu: „U skladu s integracijskim i asimilacijskim procesima kroz koje je naseobina neminovno morala prolaziti, mijenjao se i jezik komunikacije u svakodnevnom životu naših ljudi. Usporedo s tom pojavom, mijenjao se i jezik doseljeničkih novina. Dok do Prvog svjetskog rata „Sloboda“ (počela izlaziti 1902.) u Antofagasti ili „Male Novine“ (početak izlaženja 1905.), „Domovina“ (početak izlaženja 1908.), „Novo Doba“ (početak izlaženja 1910.), iz Punta Arenasa kao i mnogi drugi listovi izlaze uglavnom na hrvatskom jeziku, između dva rata su dvojezične, da bi nakon Drugog svjetskog rata uglavnom izlazile na španjolskom jeziku.“ (Mataić 1991)

U istom gradu bili su zastupljeni i iseljenici drugih europskih zemalja (Talijani, Nijemci, Francuzi, Englezi), koji stvaraju vlastita nacionalna društva, a što je poticaj Hrvatima: „... od svih drugih naroda nastanjenih ovde, koji su ustanovili ista društva, svaka narodnost se služi svojim jezikom, pa promislit, ima li više tuge i nevolje, nego li ove: sakupilo se pedeset ili sto Hrvata da u sjednici razglabaju i međusobno se dogovore, a služe se tudjim jezikom kao da se svoga toli milog jezika stide...“⁷ Razvidno je da je mogućnost komunikacije na materinjem jeziku bio motiv za jače povezivanje Hrvata u novoj domovini.

Brački iseljenici dolaze iz sredine koja ima tradiciju organiziranja u razna društva, počevši od crkvenih bratovština do prvih čitaonica⁸, stoga se ubrzo po doseljavanju u Čile organiziraju u društva i organizacije koje u začecima djeluju u okvirima naseobine u kojoj su nastajale, a tek od 1913. (pokušaj stvaranja

7 „Hrvatsko dobrotvorno društvo“, Pučki list 2.5.1901.

8 Tradicija osnivanja hrvatskih knjižnica na Braču seže od sredine 19. stoljeća: „Hrvatski skup“ (Pučišća 1868), „Narodna kafana k zastavi Slave“ (Sutivan 1874), „Narodno nerežiško društvo“ (Nerežišće 1874), „Milnarsko narodno posijelo“ (Milna 1875), „Pučko Hrvatsko društvo“ (Supetar 1880), „Stivansko društvo“ (Sutivan 1882), „Društvo hrvatski sastanak“ (Selca 1888), „Postirski sklad“ (Postire 1888), „Prazničko društvo“ (Pražnica 1888), „Tomislav“ (Povlja 1894), „Hrvatska čitaonica“ (Bol 1897) (Antić 1988: 424); (Vrandečić 2007: 259–270).

Hrvatskog saveza⁹) javljaju se naznake nastajanja jedinstvene organizacije koja će se realizirati tijekom Prvog svjetskog rata kroz Jugoslavensku narodnu obranu u Južnoj Americi.¹⁰ Premda su organizacije i društva osnivane u području raznih djelatnosti, kao potporne, kulturne, vatrogasne, sportske, rodne, političke, ipak su bile politizirane, što se očitovalo i u samom nazivu organizacija, odnosno promjenama u nazivu. Najstarije društvo u Čileu koje je okupljalo Hrvate, osnovano 1896., bilo je Austrijsko društvo uzajamne pomoći u Punta Arenasu. Budući da je 1900. godine članstvo činilo 95 % Hrvata, dolazi do rascjepa pa nastaje Hrvatsko dobrotvorno društvo. Godine 1919. mijenja ime u Dalmatinsko društvo uzajamne pomoći. Najstarije društvo hrvatskog imena u Čileu bila je Hrvatska čitaonica osnovana 1899. u Punta Arenasu. Bilo je to „... mjesto gdje se stvarala duhovna živost i gdje su se izmjenjivala mišljenja, mjesto gdje se raspravljalo o pitanjima što su zanimala iseljenike...“ (Martinić Beroš 1997, 39). Hrvatska je čitaonica radila samo godinu dana, no obnovljena je 1911. (Martinić Beroš 1997, 39). Osim iznimaka (1902. godine osnovano Austrijsko dobrovoljno vatrogasno društvo (zbog trzavica 1902. mijenja naziv u Slavjansko dobrovoljno vatrogasno društvo, a 1903. u Hrvatsko dobrovoljno vatrogasno društvo) (Martinić Beroš 1997, 39-44) te je 1912. godine osnovan Austrijski klub koji će kasnije prijeći u Dalmatinski klub (Martinić Beroš 1997, 39-44)). Društva osnivana početkom 20. stoljeća u nazivu sadrže hrvatsko ime: Hrvatsko dobrotvorno društvo, Hrvatsko dobrovoljno vatrogasno društvo, Hrvatsko tamburaško društvo „Tomislav“, Hrvatski sokol, Kolo hrvatskih iseljenika, Hrvatsko omladinsko dramsko društvo, Hrvatski mješoviti pjevački zbor, Gospojinsko društvo Hrvatska žena i npr. Hrvatski dom u Punta Arenasu kao krovna ustanova. U razdoblju između dva rata, nakon stvaranja Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije, pridjev „hrvatski“ društva će zamjenjivati s „jugoslavenski“, što ilustrira političke stavove članstva tj. iseljeničstva.

2. Hrvatsko iseljeničko novinstvo u Čileu od začetaka do početka Prvog svjetskog rata

Premda je literatura o hrvatskom iseljeničtvu općenito i diljem svijeta prilično bogata, hrvatsko iseljeničko novinstvo, a pogotovo hrvatsko iseljeničko novinstvo u Južnoj Americi, još uvijek je nedovoljno istraženo. Uglavnom je

9 Hrvatski savez osnovan je u Buenos Airesu 1913. godine (Antić 1988: 432). Bio je krovna organizacija hrvatskih iseljenika u Sjevernoj i Južnoj Americi. Nakon rascjepa početkom Prvog svjetskog rata veći dio članstva pristupio je Jugoslavenskoj narodnoj obrani.

10 Jugoslavenska narodna obrana (JNO) bila je organizacija hrvatskih iseljenika osnovana na Zboru u Antofagasti 1916. čiji je politički program bio rušenje Austro-Ugarske Monarhije te stvaranje jugoslavenske države i njegovanje veza s domovinom. Podupirali su osnivanje gospodarskih organizacija i iseljeničkih banaka koje bi olakšale život iseljenika, a financijski ju je podupirao Jugoslavenski odbor u Londonu.

predmet usputnog istraživanja prvenstveno u kontekstu ilustracije političkog djelovanja iseljenika iz Hrvatske.¹¹

Literaturu koja se bavi pitanjem hrvatskog iseljeničkog novinstva u Čileu možemo podijeliti u dvije osnovne skupine: bibliografiju novina te literaturu o hrvatskom iseljeničkom novinstvu.

Bibliografija hrvatskog iseljeničkog novinstva u Čileu

U nastavku poglavlja dan je kronološki tablični prikaz svakog naslova hrvatskih iseljeničkih novina u Čileu od njihove prve pojave do početka Prvog svjetskog rata. Načinjen je na temelju objavljenih bibliografija prema kriteriju bibliografskog izvora, a uključuje mjesto izlaženja novina, trajnost izlaženja i ime urednika (Tablica 1).

Najstariju bibliografiju iseljeničkog novinstva izlaže Lakatoš u tekstu pod naslovom „Hrvatska štampa 1789.–1911.“ objavljenom prigodom Slavenkog novinarskog kongresa 1911., a čiji pretisak sadrži Elezovićev „Povijesni razvoj komuniciranja“ (Elezović 1992, 245–274). Navedeni zapis sadrži podatke o naslovu novina, mjestu izlaženja, uredniku (vlasniku i nakladniku) te cijeni pojedinačnog primjerka, a obuhvaća samo tisak do 1911. godine.

„Domovina“¹² u svečanom broju iz 1913. godine, posvećenom obljetnici čileanske neovisnosti, donosi pregled hrvatskog iseljeničkog tiska u Argentini i Čileu. Kao najstarije hrvatske novine u Južnoj Americi navodi „Iskru slavjanske slobode“ – „glas čitaonice Spavajući Lav“ iz Buenos Airesa (1879.–1883.). U Čileu spominje „Slobodu“, „Male novine“, „Domovinu“, „Dom“ i obnovljenu „Domovinu“ gdje za svaki list navodi mjesto izdanja i točan datum početka i prestanka izlaženja.

Godine 1938. u listu „Iseljenički muzej“¹³ objavljena je bibliografija hrvatskih iseljeničkih novina od prvih početaka do 1938. godine prema zemljopisnoj raspoređenosti i periodici izlaženja, a koja obuhvaća mjesto izdanja, naziv novina i razdoblje izlaženja. Od ukupno 365 iseljeničkih novina, u navedenom razdoblju 29 ih izlazi u Čileu, a od toga 8 u razdoblju od prvih početaka do početka Prvog svjetskog rata: „Sloboda“ (Santiago 1913.), „Male novine“ (Magallanes 1905.–1906.), „Domovina“ (Magallanes 1908.–1910. i 1913.–1918.), „Iz pustoši“ (Magallanes 1908.–1913.), „Novo doba“ (1910.–1911.), „Dom“ (Magallanes

11 Pitanje istraživanja i publiciranja radova koji se odnose na hrvatsko iseljeničko novinstvo u SAD-u nešto je bolje. Osnovne smjerokaze u prvoj fazi dali su Louis Adamič (My America 1928–1938. New York: Harper and Brothers, 1938.), Nada Kesterčanek (Croatian Newspapers and Calendars in the United States. San Francisco: R and E Research Associates, 1971.), Georg Prpic (The Croatian Publication abroad before 1939. Cleveland: author: John Carroll University, Institute for Soviet and East European Studies, 1969.)

12 Domovina br. 177 od 18. rujna 1913.

13 Iseljenički muzej 4, 11(1938): 2-6.

1911.–1912.), „Sloboda“ (Antofagasta 1901.–1906.¹⁴) i „Almanaque Slavo“ (Antofagasta 1906.).

U svom „Bibliografskom pregledu hrvatskih iseljeničkih novina u SAD-u, Južnoj Americi, Australiji, Novom Zelandu, Evropi i Africi od 1859. do 1940. godine“ Nada Hranilović (1978) taksativno navodi listove u Čileu (Hranilović 1978: 29–32) prema gradovima izlaženjima, s godinom početka izlaženja, podnaslovom, a samo katkad spominje glavnog urednika i periodičnost izlaženja. U navedenom razdoblju izlazilo je novina u Punta Arenasu 13 u Antofagasti 11 u Santiagu 3 te u Iquiqueu 1. U razdoblju prvih početaka novina do početka Prvog svjetskog rata prema Hranilović su u Čileu izlazile sljedeće hrvatske novine: „El Magallanes“ (Punta Arenas 1894.), „Sloboda“ (Antofagasta 1903.), „Male novine“ (Punta Arenas 1905.), „Domovina“ (Punta Arenas 1908.), „Novo doba“ (Punta Arenas 1910.), „Dom“ (Punta Arenas 1911.), „Domovina“ (Punta Arenas 1913.) i „Sloboda“ (Santiago 1913.). „... najveći broj novina izlazio je najčešće samo nekoliko godina, mjeseci, tjedana ili povremeno. Razloge tome treba tražiti ... i u tome što su neke novine u svojim napisima razmatrale pretežno politička pitanja stare domovine koja za iseljenike, suočene s teškim uvjetima života i rada u novoj sredini, nisu imale privlačnu moć.“ (Hranilović 1978: 3) Interesantno je da autorica među hrvatske iseljeničke novine ubraja list „El Magallanes“, kao najstariji dnevnik u regiji koji izlazi na španjolskom jeziku, a vjerojatno iz razloga što je vlasnik novina hrvatski iseljenik Pedro Hrdalo. Antić (1991, 271) tvrdi da su upravo u „El Magallanesu“ počeli izlaziti prvi prilozi na hrvatskom jeziku u Punta Arenasu, a kada se pokazala potreba za vlastitim sredstvom javnog priopćavanja, Petar Gašić će pokrenuti svoje „Male novine“.

Usporedba Hranilovićkine i bibliografije objavljene u listu „Iseljenički muzej“ iskazuje različitost na način da se u prvoj javljaju novine „El Magallanes“, a u drugoj „Almanaque Slavo“. Nadalje, različitost je vidljiva i u utvrđivanju mjesta izdanja – bibliografija je Hranilović precizna, navodeći za „El Magallanes“, „Dom“, „Domovinu“ i „Male novine“ kao mjesto izdanja Punta Arenas, dok bibliografija „Iseljeničkog muzeja“ govori o Magallanesu što je ime pokrajine dok je Punta Arenas grad u pokrajini Magallanes.

Mataić Pavičić (1991) donosi iscrpan pregled hrvatskih iseljeničkih novina u Čileu za razdoblje od 1902. do 1991. (ukupno 49 naslova redovnih listova i 9 naslova prigodnih, „jubilarnih“ publikacija) koji osim mjesta izdanja i vremena izlaženja sadrži podatak o broju objavljenih brojeva, ukupnom broju stranica, formatu, uredniku te tiskari. Autor ne ulazi u razdoblje prije 1902. godine.

14 Radi se o pogrešnom navođenju datuma izlaženja. Tu griješi Holjevac (Holjevac, Većeslav. Hrvati izvan domovine. Zagreb 1968, str. 213.) jer preuzima pogrešan podatak iz „Jeke“ govoreći da se radi o 1901. godini. Hranilović (1978: 30) kao godinu početka označava 1903., dok Srndović (Srndović 2008: 70) govori o 5. ožujku 1902. Prvi broj „Slobode“ je izašao 1. ožujka 1902., što pokazuje sama naslovna stranica prvog broja. „Domovina“ iz Punta Arenasa također kao godinu početka izlaženja navodi 1901. (Domovina br. 177 od 18. rujna 1913.)

Za razdoblje od prve pojave hrvatskog iseljeničkog tiska do početka Prvog svjetskog rata, temeljom izravnog uvida, bilježi novine: „Sloboda“ (1902.–1906.) s 421 objavljenim brojem, „Almanaque Slavo“ (1904. ili 1906.) za koji ne donosi podatke o broju objavljenih brojeva, iz čega proizlazi da nema uvid u njega, „Male novine“ (1905.–1906.) s 38 brojeva, „Domovina“ (1908.–1910.) sa 115 brojeva i „Domovina“ (1913.–1916.), „Novo doba“ (1910.–1911.) koje nastavlja numeraciju „Domovine“ iz 1910., „Iz Pustoši“ (1910.–1911.) s 12 brojeva i „Dom“ (1911.–1912.) s 8 brojeva. Stoga je ta bibliografija najcjelovitija u smislu formalnog opisa. Osim političke uloge novina, a čiji se smjer mijenjao sukladno političkim događanjima u domovini, autor sažima i naglašava njihov značaj u smislu prikaza društvenog i svakodnevnog života iseljenika. „Posebno su bile omiljene „društvene obavijesti“ u kojima se obavještavalo o sastancima, dočecima novih doseljenika, ispraćajima, rođenjima i smrtima. Pošto su se novine uglavnom same morale financirati objavljuvani su poslovni oglasi preko kojih nam se sačuvalo pravo bogatstvo informacija o privrednoj i trgovačkoj djelatnosti hrvatskih doseljenika u Čileu među kojima i publiciranje proizvoda koje su uvozili iz starog kraja. Tako susrećemo početkom stoljeća u Punta Arenasu „Jamničku kiselicu“, dalmatinsko vino, dalmatinsku lozu...“ (Mataić Pavičić 1991, 36)

Srndović u uvodu svoje „Bibliografije jugoslavenske iseljeničke periodike u Sjevernoj i Južnoj Americi do 1945.“ govori o značaju iseljeničkog tiska, „... ne samo zbog uloge koju je igrala u životu iseljeničtva, već i što je, naročito u pojedinim periodima, utjecala na politička i društvena događanja na jugoslavenskom prostoru. Dio tiska je tijekom Prvog svjetskog rata imao veliki utjecaj na oblikovanje javnog mnijenja među iseljeničtvom u prilog stvaranja jugoslavenske države. Isto tako, dešavanja na društvenoj i političkoj sceni Kraljevine Jugoslavije imala su neposredni odraz na napise u iseljeničkom tisku...“ (Srndović 2008, 7). Naime južnoamerički tisak, poglavito čileanski, koji se javlja početkom 20. stoljeća, do kraja Prvog svjetskog rata bio je projugoslavenski orijentiran. „Poslije Prvog svjetskog rata većina ovih listova se gasi i nastaju novi listovi od kojih mnogi imaju negativan stav prema jugoslavenskoj državi.“ (Srndović 2008, 12) „Jugoslavenske vlasti su nastojale parirati ovim glasilima tako što su pomagale osnivanje ili izlaženje nekih listova koji su zastupali projugoslavensku orijentaciju.“ (Srndović 2008, 12) „U nekim slučajevima jugoslavenske vlasti su ipak nastojale da materijalno pomognu pojedine listove, pogotovu one koji su konstantno zastupali projugoslavensko opredjeljenje, kao i one koji su se obvezali da će ubuduće imati odmjerenu stav...“ (Srndović 2005, 15) Autoričina bibliografija sadrži ukupno 556 zapisa, od koji je 23 iz Čilea, odnosno 6 ih se odnosi na razdoblje početka iseljeničkog tiska do Prvog svjetskog rata („Dom“, „Domovina“, „El Magallanes“, „Male novine“, „Novo doba“ i „Sloboda“). Autorica poput Hranilović ne bilježi postojanje lista „U pustinji“ ili „Kroz pustinju“.

Tablica 1: Prikaz podataka o iseljeničkim listovima prema bibliografskim izvorima¹⁵

Naslov novina	Izvor	Mjesto izdanja	Izlaženje	Urednik
El Magallanes	Hranilović	Punta Arenas	1894.	-
	Srndović	Punta Arenas	1894.–1928.	
Sloboda	Elezović	Antofagasta	1902.	Krstulović
	Domovina	-	1901.–1906.	-
	Iseljenički muzej	Antofagasta	1901.–1906.	-
	Hranilović	Antofagasta	1903.	-
	Mataić Pavičić	Antofagasta	1902.–1906.	Krstulović
	Srndović	Antofagasta	1902.–1906.	Krstulović-Marčelić
Male novine	Domovina	Punta Arenas	1905.–1906.	-
	Iseljenički muzej	Magallanes	1905.–1906.	-
	Hranilović	Punta Arenas	1905.	-
	Mataić Pavičić	Punta Arenas	1905.–1906.	P. Gašić
	Srndović	Punta Arenas	1906.–1906?	P. Gašić
Domovina	Elezović	Punta Arenas	1908.	P. Gašić
	Domovina	Punta Arenas	1908.–1910.	-
	Iseljenički muzej	Magallanes	1908.–1910.	-
	Hranilović	Punta Arenas	1908.	-
	Mataić Pavičić	Punta Arenas	1908.–1910.	P. Gašić
	Srndović	Punta Arenas	1908.–1916.	M. Tartaglia, L. Bonačić Dorić, P. Gašić
Iz pustoši	Iseljenički muzej	Magallanes	1908.–1913.	-
	Mataić Pavičić	Punta Delgada	1910.–1911.	V. Litrc

Novo Doba	Elezović	Punta Arenas	1911.	-
	Domovina	Punta Arenas	1910.–1911.	-
	Iseljenički muzej	-	1910.–1911.	-
	Hranilović	Punta Arenas	1910.	-
	Mataić Pavičić	Punta Arenas	1910.–1911.	P.Gašić,I. Trutanić
	Srndović	Punta Arenas	1910.–1911.	-
Dom	Domovina	-	1911.–1912.	-
	Iseljenički muzej	Magallanes	1911.–1912.	-
	Hranilović	Punta Arenas	1911.	-
	Mataić Pavičić	Punta Arenas	1911.–1912.	P. Gašić i dr.
	Srndović	Magallanes	1911.–1912.	P. Gašić, I. Trutanić, L. Bonačić Dorić
Domovina (obnovljena)	Domovina	Punta Arenas	1913.	-
	Iseljenički muzej	Magallanes	1913.–1918.	-
	Hranilović	Punta Arenas	1913.	-
	Mataić Pavičić	Punta Arenas	1913.–1916.	M. Tartaglia, L. Bonačić
Sloboda	Iseljenički muzej	Santiago	1913.	-
	Hranilović	-	1913.	-

Literatura o hrvatskom iseljeničkom tisku

Pitanje pojave i razvoja hrvatskog iseljeničkog tiska u Čileu sadržano je u literaturi koja se bavi povijesti iseljeničtva općenito (Martinić Beroš 1977, Smoljan 1997, Antić 1991), povijesti hrvatskog iseljeničkog novinstva (Derado i Čizmić 1982, Antić 1987, Hranilović 1991), pojedinaca – urednika ili vlasnika hrvatskog iseljeničkog lista (Antić 2002) i sadržajnom analizom odabranih uzoraka (Perić 2005).

Martinić Beroš (1977, 45-48) tvrdi da je u razdoblju od 1905. do 1963. godine bilo petnaestak naslova novina koje su objavljivali Hrvati u Magallanesu. Prve su bile „Male novine“ Pedra Gašića koje su se tiskale od 1905. do siječnja 1906. Slijedi tjednik „Domovina“ koji izlazi od 12.7.1908. do 3.12.1910., a vodio ga je

također Gašić. „Domovina mijenja ime u „Novo doba“, uređuje ju najprije Ivan Trutanić, a potom Lucas Bonačić Dorić¹⁶ koji je nastavio njegovu numeraciju do kolovoza 1911. kada je glasilo ponovno dobilo svoje staro ime. Od broja 150, pod starim nazivom „Domovina“, nastavlja redovito izlaziti do 27. veljače 1916. (broj 304), pod vodstvom Miroslava Tartaglije, a potom Bonačića (Martinić Beroš 1977, 45). Uz navedene, Martinić Beroš spominje „Dom“ (Dom: glasilo hrvatske pučke napredne omladine u Magallanesu) u kojem su vlasnici i urednici Petar Gašić, Ivan Trutanić, Luka Bonačić Dorić¹⁷ i „... neobičan list U pustinji ili Iz pustoši, rukopisne novine od kojih je izašlo dvanaest brojeva u godini 1911.“ (Martinić Beroš 1977, 45).

U poglavlju „Doprinos bračkih iseljenika razvoju našeg iseljeničkog novinstva u Čileu“ Čizmić (1982, 77–291; 142–154) kao prve hrvatske novine spominje „El Yugoslavo en Chile“ koje se javljaju 1890., a izdavao ih je Gregorio Sviličić. Veliki značaj pridaje „Slobodi“ iz Antofagaste (1902) te njezinu utemeljitelju i vlasniku Ivanu Krstuloviću, ali evidentira i „Male novine“, „Novo doba“, „Dom“ i „Domovinu“. Autor daje podatke o počecima izlaženja i trajanju pojedinih novina, urednicima i pokretačima te njihove biografije, o suradnicima, ali ne ulazeći u sadržaj i grafičko uređenje novina. Prilozi iz novina služe mu kao izvor u istraživanju pojave, razvoja i djelovanja doseljeničkih društava.

Antić u svom radu „Pregled hrvatskog iseljeničkog novinstva u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata“ općenitim problemom novinstva u Južnoj Americi drži nepismenost iseljeničtva, što podrazumijeva i uski krug potencijalnih čitatelja. Novine su se samofinancirale, a nedostatak iseljenika intelektualnih zanimanja bio je prisutan tako da je najčešće novine uređivao, bio vlasnik i novinar lista jedna osoba. „Situacija je bila samo nešto bolja kad je list bio glasilo kojeg od iseljeničkih društava.“ (Antić 1987, 102) Novine su objavljivale pokretanje pojedinih novina, povremeno prenosile njihovo pisanje, davale ocjene o njihovoj kvaliteti, odnosno uređivačkoj politici. „Značajka svih novina hrvatskih iseljenika u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata jest bavljenje „visokom politikom“, a tek su na drugom mjestu svakodnevni problemi vlastite sredine.“ (Antić 1987, 102) Politika je dakle bila glavni motiv pokretanja novina, a one su se nastojale plasirati u domovini te tako utjecati na političke prilike u Hrvatskoj. Prve novine bile su Krstulovićeva „Sloboda“ 1902. kao „organ za neodvisnost slavenskog naroda“. Program, odnosno političku orijentaciju, Krstulović iznosi u letku koji je dijelio po Antofagasti i iz kojega je vidljiv antiaustrijski stav. Nakon „Slobode“ kronološki slijede Gašićeve „Male novine“ kao izrazito apolitičan list čiji je prvi broj izašao 1905. (posljednji 1906.), a koje su podržavali i Hrvati i Austrijanci te su financirane promidžbenim objavama (Antić 1987, 113). „Domovina“ koju Gašić pokreće 1908. godine „... se nije uključivala u političke borbe u koloniji, nego

16 Puno ime i prezime novinara glasi Luka Bonačić Dorić Bezzi. U daljnjem tekstu navodit će kao Luka Bonačić.

17 Prema: Srndović, Suzana. Bibliografija jugoslovenske iseljeničke periodike u Sjevernoj i Južnoj Americi do 1945. Beograd: Arhiv Srbije i Crne gore, 2008. str. 27.

je obavještavala sunarodnjake o zbivanjima u domovini te podsjećala na njenu slavnu prošlost“ (Antić 1987: 123). „Dom“ koji izlazi od početka srpnja 1911. do 27. siječnja 1912. bio je glasilo „Hrvatske pučke napredne omladine u Magallanesu“. U kratko vrijeme koliko se tiskao, Gašić ga je prodao Trutaniću, a ovaj Bonačiću. 6. ožujka 1913. počinje izlaziti „Domovina“ u Punta Arenasu, a koja će 1916. godine promijeniti naziv u „Jugoslavenska domovina“. Prvi urednik Domovine bio je Miroslav Tartaglia, a od svibnja 1915. uređuje ga Bonačić. „Domovina“ je „... dragocjeno vrelo za istraživanje povijesti hrvatskih iseljenika u Južnoj Americi. Osim što se više od drugih listova bavila samim iseljenicima, ona je povremeno donosila napise iz povijesti doseljavanja u Južnu Ameriku. Politički stav joj je bio buđenje nacionalne svijesti iseljenika i pomaganje političke i gospodarske emancipacije naroda...“ (Antić 1987: 125). U velikoj politizaciji koja je početkom rata nastala među iseljeničtvom u Južnoj Americi na jednoj se strani formirao snažan jugoslavenski iseljenički pokret, koji je imao za program rušenje Austro-Ugarske Monarhije i stvaranje zajedničke južnoslavenske države, a na drugoj strani bio je Radeljak i njegova „Zajednica“ (iseljeničke novine koje su izlazile u Buenos Airesu) i Hrvatski savez koji nisu bili za rušenje Monarhije, nego su bili za njezino preuređenje nakon rata. Zato se Hrvatski savez počeo raspadati, a njegove grane u mnogim našim kolonijama postale su ogranci Jugoslavenske narodne obrane. Međutim Antić sagledava novine u političkoj funkciji, tj. zalazeći samo u onaj dio koji je vezan uz političke programe. One jesu bile prvenstveno izdavane samo kao sredstvo političke borbe, ali su ipak u manjoj mjeri sadržavale i novosti vezane uz život iseljenika u novoj domovini i tamošnja događanja.

U poglavlju „Novine Hrvata u Južnoj Americi“ djela „Hrvatska dijaspora“ Smoljan (1997: 178–194) se usmjerava dvama najvećim središtima iseljeničkog novinstva u Južnoj Americi – Argentini i Čileu, počevši od prvih novina hrvatskih iseljenika „Iskra slavjanske slobode“ u Buenos Airesu (1883), potom Krstulovićeve „Slobode“, puntaarenskih „Malih novina“, „Domovine“, „Novog doba“, „Doma“, posvetivši se argentinskoj „Materinskoj riječi“ i njezinu progonu u domovini, pojavi „Zajedničara“ na čelu s Radeljakom kao i njegovom propasti. Posebnu pozornost posvećuje Krstuloviću, njegovoj „Slobodi“ i političkom programu lista, ali i Petru Gašiću, njegovim „Malim novinama“ i njihovu doprinosu razvoju nacionalne svijesti. Uglavnom navodi taksativne podatke o početku i trajanju izlaženja, vlasniku/uredniku, njihove biografske podatke, političku orijentaciju novina i političke programe. Ne ulazi u sadržajnu analizu tiskovine.

U „Novinstvu hrvatskog iseljeničtva 1859–1940“ Hranilović (1981, 69–81) konstatira da je „brojnije iseljavanje naših ljudi u Južnu Ameriku započelo [je] tek nakon prvog svjetskog rata“ (Hranilović 1987, 69), a „Najbrojnije iseljavanje Hrvata u Južnu Ameriku ..., odvijalo se između dva rata“ (Hranilović 1987, 70). Tvrdi da se hrvatska iseljenička periodika naročito razvila između dva svjetska rata. „Listovi su donosili članke o socijalnim, političkim, kulturno-prosvjetnim i drugim zbivanjima među iseljenicima, o političkim događanjima u domovini i svijetu.“ (Hranilović 1987, 72)

Autorica uviđa razlike u ekonomskoj razvijenosti SAD-a i Južne Amerike – prva je bila u visokom stadiju kapitalizma i industrijalizacije, a potonja je agrikulturna zemlja s industrijom u začetku. Stoga će se i novinstvo na tim dvama kontinentima razvijati u drugim uvjetima, što će se odraziti na brojnost, kvalitetu i duljinu izlaza tiskovina. Od prijeratnih listova spominje samo „Materinsku riječ“, „Zajednicu“, „Slobodu“, „Jadran“, „Jugoslaviju“ i odmah prelazi na razdoblje između dva rata. Poslije se vraća na Čile: Gašićeve „Male novine“ sa sljednikom „Domovinom“ i „Novim dobom“ (za koje spominje samo da su bile Trutanićeve, ali ne i Bonačićeve). Čileanski tisak bio je antiaustrijski, u funkciji jugoslavenske emigracije, u kasnijem razdoblju članova JNO-a i Jugoslavenske nacionalne omladine. Posebno naglašava Bonačićevu ulogu koji je „sav svoj život i rad posvetio kulturnom i patriotskom radu među našim iseljenicima, orijentirao je Jugoslavensko novo doba na povijesna istraživanja provincije Magallanes“ (Hranilović 1987, 79). Ista autorica u svom djelu „Kritički osvrt na literaturu o hrvatskom iseljeničkom novinstvu u svijetu“ (Hranilović 1991, 478–493) pored razmatranja iseljeničke problematike govori o hrvatskom iseljeničkom novinstvu te donosi popise iseljeničkih listova koje dijeli u dvije skupine: listove izdane u inozemstvu, a druga su listovi naših zemljaka u svijetu tiskani u domovini. U razmatranjima o južnoameričkom novinstvu navodi Antićev primjer (1991) za koji drži da daje najcjelovitiji prikaz novinstva u Južnoj Americi do 1914., a za sebe da je u svom djelu „Bibliografski pregled hrvatskih iseljeničkih novina u SAD, Južnoj Americi, Australiji, Novom Zelandu, Evropi i Africi od 1859. do 1940. godine“ načinila „najkompletniji“ popis iseljeničkih novina (Hranilović 1978). Najcjelovitija je sinteza i analiza iseljeničkog tiska njezin rad u kojemu naglašava motive tiskanja iseljeničkih listova, njihov broj i nakladu: „Analiza pisanja iseljeničkih novina, ocjena toga tiska i značenje novina u svekolikom životu i radu Hrvata širom svijeta iznijeto po kontinentima“ (Hranilović 1991, 491).

Hranilović generalno zaključuje: „Listovi vezani uz iseljeničke organizacije s mnogo članova i sa solidnom materijalnom osnovom održali su se sve do danas, dok je veliki broj novina izlazio najčešće samo nekoliko godina, mjeseci, tjedana ili povremeno. Razloge tome treba tražiti prije svega u činjenici što je većina novina i izdavača počela bez solidne materijalne osnove, kao i u tome što su neke novine u svojim napisima razmatrale pretežno politička pitanja stare domovine ...“ (1981: 13) Drži da je kvaliteta novina u začetku bila loša budući da su ih uređivali poluobrazovani ljudi, što će se promijeniti nakon 1900. kada „... je štampa bitno kvalitetnija od ranijih novina“ (Hranilović 1981, 20). Razlozi leže u strukturi doseljenika – u prvoj fazi radilo se uglavnom o poluobrazovanom stanovništvu, dok će početkom stoljeća stizati i intelektualci. Autorica daje zemljopisno-povijesni pregled razvoja novinstva u SAD-u, Kanadi, Južnoj Americi, Australiji i na Novom Zelandu, dovodeći ga u vezu s pojavom iseljeničkih društava, političkim mijenama u domovini, gospodarskim

promjenama i situacijama u zemljama doseljenja te značajem glavnog urednika, odnosno utemeljitelja.

Govoreći o južnoameričkom novinstvu smatra da, „... ti nam listovi daju bogato štivo za praćenje života i rada te privrženosti hrvatskog iseljeničtva u Južnoj Americi, staroj domovini“

(Hranilović 1981: 71). Kao prve novine u Čileu „namijenjene svim iseljenicima iz Jugoslavije“ navodi „El Jugoslavo En Chile“ koje je izdavao Gregorio Sviličić, a koje su izlazile kratko vrijeme (Hranilović 1981, 75).¹⁸ Kronološki sljedeće novine spominje Krstulovićevu „Slobodu“, koju datira u 1901. godinu, a urednika kao istaknutog preporoditelja hrvatskih iseljenika (Hranilović 1981, 75). Za Gašićeve „Male novine“ iz 1905. godine kaže da su „izlazile na 4 strane, a imale su rubriku za vijesti iz domovine, iz iseljeničkih naseobina, iz Austro-Ugarske Monarhije i za šalu i zabavu“ (Hranilović 1981, 76). Nakon godinu dana prestaju izlaziti, a dvije godine potom javljaju se pod imenom „Domovina“, a kada ih 1911. preuzima Trutanić mijenjaju ime u „Novo doba“. Zanimljivo je da autorica u ovom pregledu izostavlja „Dom: glasilo hrvatske pučke napredne omladine u Magallanesu“, koje je navela u bibliografskom prilazu iz 1978. (Hranilović 1978, 29). Hranilović ne ulazi u sam sadržaj novina, osim u dio koji se odnosi na političke aspekte: „Listovi su iznosili otvoreno neprijateljstvo prema Austro-Ugarskoj, organiziraju zborove po naseljima, potičući borbu protiv njezine vladavine. U svojim napisima listovi su se posebno zalagali za ujedinjenje svih jugoslavenskih zemalja u zajedničku državu.“ (Hranilović 1982, 76)

U radu „Hrvati u Južnoj Americi do godine 1914.“ Antić (1991, 270–272) kronološki niže pojavu hrvatskih iseljeničkih novina, ali jedini obrazlaže uzroke pojave Gašićeva „Doma“. „Gašić ga pokreće u trenutku kada je Zajednica iz Rosaria „iznevjerila program svoje predšasnice (Materinske riječi) i zaplovila u austrijanštinu“ (Antić 1991, 271) te odmah definira njegovu političku orijentaciju: „Iz odabira tema, kao i načina kako ih obrađuje, može se zaključiti da je list pod utjecajem ideologije braće Radića.“ (Antić 1991, 271) List dobiva negativnu ocjenu iz domovine kada „Obzor“ o njemu piše: „Po sadržini sudeć list je posve bezbojan i neaktualan, a bavi se svim i svačim, samo ne životom našeg naroda u onim krajevima. List je ovaj posve nepotreban, jer unosi samo smutnju i zablude među tamošnje Hrvate, koji se jedva okupiše oko *Zajednice*.“ (Antić 1991, 271) „Domovina“, koja je počela izlaziti 1908. godine, nakon dvije godine prestaje izlaziti, da bi 1913. bila ponovno pokrenuta. Prvi urednik ponovno pokrenute „Domovine“ bio je Miroslav Tartaglia koji je svoje uvodnike i komentare potpisivao s „Buci“. Od svibnja 1915. do početka 1918. list uređuje Bonačić. Od 5. ožujka 1916. list mijenja naziv u „Jugoslovenska domovina“, koji nosi do kraja izlaženja 1921. Tiskala se u Hrvatskoj tiskari (kasnije Jugoslavenskoj tiskari) kako su Damjanović i Tartaglia preimenovali Univerzalnu tiskaru nakon što su ju otkupili. Sadržajno Antić iseljeničke novine koristi pri rekonstrukciji nastanka i djelovanja naših društava (Antić 1991, 46–51; 56–72), obrazlaganju

političkih opredjeljenja iseljeničtva (Antić 1991, 222–226), pri analizi statističkih podataka vezanih uz strukturu stanovništva (Antić 1991, 233–234; 255–256) te rekonstrukciji veza s domovinom, posebice pisanjima domovinskih listova.

Premda se napisi o Bračaninu Ivanu Krstuloviću u okvirima raznih iseljeničkih tema javljaju znatno ranije, najcjelovitije je djelo o Krstuloviću Antićevo „Bračanin Ivan Krstulović nacionalni preporoditelj američkih Hrvata“ (2002) u kojem ga autor prvenstveno sagledava kroz prizmu njegova političkog djelovanja, a koje je Krstulović iskazivao kroz svoju „Slobodu“, odnosno na način da su njegove novine bile u funkciji sredstva političke borbe među iseljeničtvom Čilea i Južne Amerike, a o čemu svjedoči podnaslov: „organ za neodvisnost slavenskog naroda“. Politički je program „Slobode“ na Starčevićovoj i Bogovićevoj liniji. Zastupljene su bile rubrike: „Naši dopisi osobiti“, „Političke stvari“, „Otvoreni dopisi“ i „Zadnje vijesti iz domovine“. „U početku gotovo redovito imala je politički uvodnik, a rijetko je bila bez feljtona, u kojem je obično odrađivana neka tema iz nacionalne povijesti.“ (Antić 2002, 26) Krstulovićeva je glavna preokupacija nepovoljan položaj Hrvatske u sastavu Austro-Ugarske. „Sloboda“ je odigrala značajnu ulogu u antimadžarskom pokretu 1903. godine. Krstulović je bio jedan od rijetkih političkih emigranata u ono doba i „... sve do smrti on će se baviti poslovima isključivo vezanim za politiku“ (Antić 2002, 19). Antić u navedenom djelu donosi iscrpnu Krstulovićevu biografiju¹⁹, politički program „Slobode“, njezin uspon i pad, obnovu novina 1918. godine, koje su se sada tiskale isključivo na španjolskom jeziku, te Krstulovićevu političku djelatnost, posebno u okviru Jugoslavenske narodne obrane te sukobe s vodstvom JNO-a zbog protivljenja dogmatskoj ideji jugoslavenstva.

U djelu „Političke promjene u Hrvatskoj i hrvatski iseljenički tisak u Čileu“ Perić (2005) daje pregled hrvatskog iseljeničkog tiska od samih začetaka do suvremenog doba, govoreći o pet povijesnih razdoblja. Za svako razdoblje analizira jedne iseljeničke novine, a kao jedinicu analize uzima tekst s naslovne stranice jer pretpostavlja da su njima urednici htjeli izazvati posebnu pozornost u čitatelja. Sadržaji tekstova razvrstani su u tri kategorije: tekstovi vezani uz događaje u hrvatskoj iseljeničkoj zajednici, uz zemlju iseljenja i uz druge zemlje. Za razdoblje prije Prvog svjetskog rata kao uzorak je poslužila „Domovina“, i to naslovnice pet brojeva iz 1913. Statistički ih analizira unutar triju kriterija: zemlja iseljenja, hrvatska iseljenička zajednica (iseljenički tisak, nacionalni identitet, organizacija iseljenika, nepostojanje hrvatske škole) te hrvatska iseljenička zajednica u smislu odnosa prema događanjima u drugim zemljama. Rezultati istraživanja iskazani su kao pozitivni odnosno negativni. Tako su negativno ocijenjeni nepostojanje hrvatske škole i slabo izražen nacionalni identitet, dok je pozitivno ocijenjena uloga iseljeničkog tiska te sama organizacija iseljenika.

19 Prema autoru biografija je utemeljena na tekstu Viktora Duišina „Ivan Krstulović – Marčelić osnivač „Slobode“ u Antofagasti“ objavljen u Iseljeničkom muzeju od 1.7.1937. Radi se o navođenju pogrešnog izvora budući da u tim novinama ne postoji tekst o Krstuloviću. Drugi je izvor za Krstulovićevu biografiju iz „Matice“ pod naslovom „Ivan Krstulović Marčelić“ (br. 3, 1967.) za koji Antić tvrdi da je prepisani Duišinov tekst bez navođenja izvora.

Radi se o statističkoj analizi, malom uzorku, i to uzorku naslovnice koji kao takav odražava stav uredništva uglavnom prema političkim pitanjima.

Dosadašnja istraživanja hrvatskog iseljeničkog tiska u Čileu u razdoblju od začetaka do početka Prvog svjetskog rata bila su usmjerena na izradu bibliografija ili analizu sadržaja u svrhu utvrđivanja političkog djelovanja hrvatskog iseljeničtva. Bibliografije su necjelovite, a navedeni podaci često neujednačeni. Sintezom postojećih moguće je stvoriti cjelovit bibliografski prikaz. Sadržajni aspekt novina iskorišten je uglavnom kao podloga političkih aktivnosti iseljeničtva, dok je socijalni aspekt zanemaren.

3. Bračani iseljenici – novinari u Čileu

Činjenica da čak 90 % iseljeničtva u Čileu potječe s Brača utjecala je na to da su prvi novinari pokretači iseljeničkog tiska bili upravo Bračani, od kojih izdvajamo Mateja Škarnića Harašića, već spomenutog Ivana Krstulovića,²⁰ Milana Krstulovića Bonačića (Milna, ? – Buenos Aires, ?), Andriju Kukulja Martinića (Nerežišća, 1908 – Punta Arenas, 1991), također već spomenutog Ivana Trutanića (Brač, ? – Punta Arenas, ?), Juraja Matulića Zorinova (Pučišća, 1884 – Santiago, 1941) te naposljetku također više puta spomenutog Luku Bonačića Dorića Bezzija. Radi se o novinarima, urednicima i vlasnicima novina koji su u području novinstva djelovali iz entuzijazma, kao amateri, ali i profesionalno. Među navedenima posebno izdvajamo Mateja Škarnića Harašića, Ivana Krstulovića te Luku Bonačića Dorića. Biografski podaci koje o njima u nastavku donosimo dijelom su crpljeni iz djela „Hrvati u Čileu: životopisi“ autora Dane Mataića Pavičića u kojem je autor obuhvatio više stotina imena znamenitih hrvatskih iseljenika i njihovih potomaka (Mataić Pavičić 1998).

Matej Škarnić (1881–?), rođeni Milnaran, kao četrnaestogodišnji dječak stigao je u Čile. Osposobio se za knjigovođu te je dio radnoga vijeka proveo radivši taj posao. Njegovo prvo novinarsko iskustvo vezano je uz Boliviju gdje je utemeljio socijalističke novine „La Aurora Social“ te bio njihov prvi predsjednik i direktor (Mataić Pavičić 1998, 166). Zbog naprednih (socijalističkih) ideja protjeran je iz Bolivije te se nastanjuje u Antofagasti. Radi u tvrtci Kuzme Soljančića kao telegrafski dopisnik listova „El Comercio“ iz Uyunia i „El Tempo“ iz Bolivije. Već 1912. kupuje prvu tiskaru „Progreso“, a potom tiskaru „Skarnic“ u Antofagasti kojoj je najveći klijent bila tvrtka Baburizza, Lukinovic y Cia budući da je od Škarnića nabavljala tiskalice za brojne tvornice salitre i trgovačke kuće. Tiskara je, osim tiskalica, tiskala i knjige tako da je u Nacionalnoj knjižnici Čilea²¹

20 Nerežišćani prezime izgovaraju Karstulović.

21 Nacionalna knjižnica Čilea. [http://descubre.bibliotecanacional.cl/primario_library/libweb/action/search.do?ct=&pag=&indx=1&dscnt=0&scp.scps=scope%3A\(bnc_digitooll\)%2Cscope%3A\(bnc_memoria\)%2Cscope%3A\(bnc_dtImarc\)%2Cscope%3A\(BNC\)&frbg=&tab=bnc_tab&dstamp=1450179369656&srt=rank&ct=Previous Page&mod e=Basic&dum=true&indx=31&vl\(freeText0\)=skarnic&vid=BNC&fn=search](http://descubre.bibliotecanacional.cl/primario_library/libweb/action/search.do?ct=&pag=&indx=1&dscnt=0&scp.scps=scope%3A(bnc_digitooll)%2Cscope%3A(bnc_memoria)%2Cscope%3A(bnc_dtImarc)%2Cscope%3A(BNC)&frbg=&tab=bnc_tab&dstamp=1450179369656&srt=rank&ct=Previous Page&mod e=Basic&dum=true&indx=31&vl(freeText0)=skarnic&vid=BNC&fn=search) (pristupljeno

pohranjeno 46 naslova knjiga i novina tiskanih u Škarničevoj tiskari. Izdavao je masonski časopis „Luz y Verdad“ te novine „El Abecé“ (1920), „Pokret“ (1914) i „La Ilustracion“ (1923) koje je tiskao u vlastitoj tiskari „Skarnic“. Bio je aktivan u iseljeničkom društvenom životu. Na početku Prvog svjetskog rata pokušao je preko lista „Pokret“ i istoimene masonske lože doći na čelo iseljeničkoga pokreta, no Jugoslavenski odbor u Londonu iskazao je povjerenje skupini oko Paška Baburice.²²

Ivan Krstulović²³ (Nerežišća, 1858 – Santiago de Čile, 1920) jedini je novinar iz razdoblja prije Prvoga svjetskog rata koji je bio sustavan predmet izučavanja kako u smislu biografije tako i značaja i uloge njegove „Slobode“ (Antić 2002). U Čile (Antofagastu) je došao 1899. godine kao četrdesetjednogodišnjak,²⁴ politički izgnanik. Nakon školovanja u Nerežišću i Splitu završava studij slikarstva u Veneciji, a potom se odmah ženi s Ersilljom, rođenom Bonačić-Matijajurjević Babarović, kćeri uglednog pomorskog kapetana Bože Matijajurjevića, višestrukog načelnika Milne. Od rane mladosti iskazivao je naklonost politici, posebice razbuktalom narodnjaštvu na Braču. Nakon novinarskog posla u splitskom „Narodnom listu“ 1899. vraća se u Nerežišće, odakle zbog antiaustrijskog i antitalijanskog pisanja iste godine mora pobjeći u Čile. Vlasti u domovini osudile su ga na smrt 1900. godine, uz oduzimanje cjelokupne imovine. Po dolasku u Čile 1899. godine uključuje se u politička zbivanja među sunarodnjacima. Tako iz SAD-a nabavlja tiskarsku opremu i od 1902. počinje s izdavanjem „Slobode“ pod sloganom „Bog i Hrvati – Zora puca, bit će dana“ (prvi broj od 1. ožujka 1902.). Tiskara mu se zvala „Imprenta Dalmata“ (Dalmatinska tiskara) koja je pružala ne samo usluge tiskanja nego i prevođenja – „Društvena pravila prevodjena u hrvatskom jeziku ...“ (Antić 2002, 65). Antić prenosi iz „Slobode“ Krstulovićev opis tiskare koji je vjerojatno jedan od rijetkih opisa tiskare s početka 20. stoljeća u Čileu. „... prostorija u kojoj su se nalazili tiskarski strojevi bila je duga 25 a široka 6 metara. U njoj su postavljeni „jedan motor, jedan stroj za crtati – dočim do malo vremena će stignuti uprav iz Pariza, jedan stroj koji sam crta kretanjem motora – dva stroja za rezanje papira, jedna sašivača, jedna probušnjača, a osim toga preko sto zbirka slova...“ U tiskari je zapošljavao pet radnika. Tiskara je Krstuloviću donosila dobre prihode...“ (Antić 2002, 74). „Sloboda“ su bile, treba istaknuti, prve redovite hrvatske novine u Čileu i druge u Južnoj Americi. Prije njih na tom je kontinentu izlazila samo „Iskra slavjanske slobode“ tiskana u Buenos Airesu 1889. Tijekom 1904. Krstulović je izdavao i „Almanaque Slavo“

20.11.2015.)

- 22 Paško Baburica (Koločep, 1875 – Santa Rosa de Los Andes, 1941) bio je poduzetnik, bankar i političar, vlasnik brojnih tvrtki za proizvodnju salitre u Čileu. Tijekom Prvog svjetskog rata bio je predsjednik Jugoslavenskog narodnog odbora u Čileu i Južnoj Americi i član Jugoslavenskog odbora u Londonu.
- 23 Uz prezime Krstulović često se navodi i prezime Kevešić – prezime majke koja je potjecala iz obitelji Nikole Tommasea.
- 24 Istraživanja su pokazala da je najveći broj iseljenika bio u dobnoj skupini od 16 do 20 godina – više od 40 %. Iseljenika dobne skupine od 41 do 45 godina starosti bilo je samo 1,4 % (Derado; Čizmić 1982: 52).

(„Slavenski kalendar“) na španjolskom. Godine 1905. podigao je zgradu za svoju „Dalmatinsku tiskaru“. Svjestan procesa brze asimilacije Bračana u novoj sredini, god. 1904. organizira Hrvatsku školu kojoj je ustupio pet soba svoje kuće. Nakon smrti sina Bože (Natalio) koji mu je bio slovoslagar i glavni suradnik, 1906. godine obustavlja izdavanje „Slobode“ i nastanjuje se u La Sereni. „Malo iza toga“ (Antić 2002, 36) seli u Santiago gdje otvara dvije papirnice i tiskaru. Izdavao je „Anuario de Chile“ i „Almanaque Zigzag“. Za Prvog svjetskog rata Kongres Jugoslavenske narodne obrane (JNO) imenovao ga je senatorom zbog zasluga na buđenju nacionalne svijesti. Nakon toga osniva ogranak JNO-a Triglav. Zalagao se za federalistički koncept, zbog čega je doživio osudu iseljeničtva u Čileu.

Fotografija 1: Hrvatska tiskara Croata, Punta Arenas²⁵

Luka Bonačić Dorić Bezzi (Milna, 1884 – Punta Arenas, 1960/1?), bio je sin Dragutina Dorića Bezzija Armadorija i Antice Bezzi Delpino. Godinu i mjesto rođenja potvrđuju Derado i Čizmić (1982: 147), čileanski Nacionalni institut za ljudska prava²⁶ i Antić (1991, 289), pa je prema tome netočna Guićeva tvrdnja da je Luka Bonačić Dorić „rođen i odgojen u Americi“ (Guić 1924, 142–146). I sam Bonačić to opovrgava u autobiografskom tekstu „Milna pri kraju prošlog stoljeća – sjećanja iz djetinjstva“ (Bonačić Dorić 1998, 199–199), u kojem opisuje svoje školovanje u Milni, učitelja Vidovića i samu školu. Kao dvanaestogodišnjak s majkom preko Genove odlazi u Čile brodom „Orellana“. Budući da se osoba ženskog spola nije mogla useliti u Čile bez poziva supruga ili dokaza da ima osiguran posao, može se pretpostaviti da je otac već bio u Čileu premda Derado i Čizmić (1982, 340–356) u svom popisu iseljenika s Brača ne spominju Luku, oca i majku. U Punta Arenas stigao je 24. listopada 1896., s čime se slaže i čileanski Nacionalni institut za ljudska prava te Derado i Čizmić (1982, 147). No čileanski Nacionalni institut za ljudska prava navodi da je Luka Bonačić pohađao Liceo Experimental u Punta Arenasu, odnosno da je u Čileu pohađao i završio osnovnu i srednju školu, što je netočno jer sam Bonačić u spomenutom autobiografskom tekstu opisuje svoje školovanje na Braču. Također postoje neslaganja oko godine njegove smrti. Mataić Pavičić (1998, 39) govori o rujnu 1961., što potkrepljuje i nekrolog Jakova Radića u Matici (Radić 1961, 330) kao i članak Julia Ramíreza Fernández (Julio Ramírez Fernández 1977), dok Institut za ljudska prava spominje 1960. godinu kao i Livačić (2000, 62).

Bonačićeva novinska i novinarska djelatnost usko je vezana uz njegovo aktivno sudjelovanje u društveno-političkom radu, o čemu svjedoče brojne funkcije koje je obavljao. Primjerice bio je član Nadzornog odbora puntarenskog ogranka Hrvatskog saveza „Slobodna Hrvatska“ (1913), tajnik Hrvatskog doma (1913.),

25 Izvor: Hrvatski državni arhiv u Zagrebu. Zbirka fotografija Instituta za migracije i narodnosti (serija).

26 Instituto Nacional de Derechos Humanos [citirano: 17-01-2014] dostupno na: <http://defensoresydefensoras.indh.cl/defensores-as-en-la-historia/migrantes-y-refugiadosas/lucas-bonacic/>

tajnik Hrvatskog dobrotvornog društva (1913.), predsjednik Hrvatskog sokola (1914.), član Časnog suda Pjevačkog društva „Tomislav“ (1915.), član Uprave i knjižničar Hrvatskog doma (1915.), tajnik Ogranka „Dalmacija“ JNO-a, član Školskog odbora Jugoslovenske škole (1918.), predsjednik Upravnog odbora Jugoslovenskog doma (1923.), a još 1916. bio je prvi delegat JNO-a u Antofagasti. Poslije Drugoga svjetskog rata (1958.) kao njegov utemeljitelj obnašao je i dužnost predsjednika Instituta za kulturnu suradnju između Čilea i Jugoslavije.

Osim novinarstvom i novinstvom Bonačić se bavio i povijesnim istraživanjima, književnim kao i društveno-političkim radom. Njegovo je kapitalno djelo „Historia de los Yugo-slavos en Magallanes – su vida y su cultura“, Punta Arenas: La Nacional, 1941, 1943, 1946. („Povijest Jugoslavena u Magallanesa – njihov život i kultura“), objavljeno u tri sveska, u kojem progovara o našim iseljenicima u Čileu, a koje je načinio „u počast svojoj zemlji snova, u odsutnim političkim trenutcima...“:²⁷ Rad na prikupljanju građe započeo je desetak godina ranije kada u „Jugoslaven u Čile“ obznanjuje da se „još od prošle godine skupljaju materijali za knjigu „Historia de los Yugo-slavos en Magallanes. Su vida, cultura y Obra por la Libertad en Tierra Chilena“, čija se objava na španjolskom planira za sljedeću godinu, ali isto tako i hrvatsko izdanje. Konceptijski sadrži uvod, povijest kulture, književnost, politiku, historijski prikaz Magallanesa, život i običaje iseljenika. Bonačić moli posebno starije iseljenike da se odazovu pozivu za pomoć.²⁸

Njegova „La Monarquía de los Habsburgos“ objavljena 1914. nastala je kao rezultat niza predavanja koje je Bonačić održao u koloniji, a u nastavcima objavljivao u „Domovini“. Brošura „Nuestra Alma“ objavljena je 1915., a „Primer Congreso Jugo-slavo Sud-Americano o El Grito de Antofagasta“ (Prvi kongres južnih Slavena Južne Amerike) 1916. godine kada dozvolom središnje uprave Jugoslavenskog narodnog odbora postaje službena publikacija Jugoslavenske narodne obrane.

Značajno je i njegovo djelo „Resumen histórico del Estrecho y la Colonia de Magallanes“ (Punta Arenas: „La Nacional“, 1937–1939) („Povijesni rezime tjesnaca i naseobina Magallanesa“), u kojem govori o postanku Punta Arenasa te životu grada i njegove okolice od najstarijih vremena. Rezultat je dugogodišnjeg rada i suradnje s pripadnicima iseljeničke kolonije. Rad na knjizi započinje 1923. godine podjelom „okružnice“ (ankete) uz poziv na suradnju i objašnjenje da se radi o pripremi za knjigu čiji će izdavači biti Pavao Karama i Luka Bonačić, opsega 400 stranica u četiri poglavlja: 1. Doseljavanje, 2. Organiziranje; 3. Evolucija; 4. Emancipacija.

Kao pripovjedač objavio je novele „Oro maldito: Novela histórica de ambiente magallánico“ (La Nacional, Punta Arenas, 1941.) („Proketo zlato: povijesna novela iz mageljanskog područja“) u kojoj opisuje dalmatinskog iseljenika, tragača za

27 Luka Bonačić Dorić Bezzi. Historia de los Yugo-slavos en Magallanes – su vida y su cultura <http://www.libros.uchile.cl/files/presses/1/monographs/44/submission/proof/index.html#/6/zoomed> (pristupljeno 21.12.2013.)

28 Jugoslaven u Čile br. 6 od 13. kolovoza 1932.

zlatom i „Panorama de Tierras bravias“ („Panorama neukroćene zemlje“) za koju Mataić tvrdi da je ostala u rukopisu (Mataić 1998, 40), a čileanski novinar Osvaldo Wegman (Wegman 1982) da je objavljena u „Boletín Ganadero“ u vrijeme kada je on bio urednik. Također navodi Bonačićevo priznanje da je novela „La aurora humana“ („Ljudska zora“) ostala neobjavljena. Pripovijetka „Fragiles y fugases corazones“ objavljena je u zbirci „Antología del cuento magallánico“ („Antologija mageljanskih priča“), a i prevedena na hrvatski pod naslovom „Krhka i nestalna srca“. Čileanski književnik hrvatskog podrijetla Ernesto Livačić Gazzano za Bonačića kaže da se odlikuje „visokom kulturom i neospornom intelektualnom znatiželjom“ (Livačić Gazzano 2000: 62), a za njegove pripovijetke da se radi o telurskim djelima vezanim uz zemlju, koji se podudaraju s „kreolističkim“ smjerom u čileanskoj literaturi prve polovine 19. stoljeća (Livačić Gazzano 2000, 63).

Novinarska djelatnost Bonačića vezuje se uz listove „Domovina“ (Punta Arenas, 1908.-1910.), „Dom“ (Punta Arenas, 1911-1912), „Domovina“ (Punta Arenas, 1913.-1916.), „El Magallanes“ (Punta Arenas, 1890-?), „Hrvatski svijet“ (New York, 1908.-1917.), „Yugoslovenska Tribuna“ (Punta Arenas, 1920-1921), „Yugoslovenska smotra“ (Punta Arenas, 1922-1923), „Yugosloven u Čile“ (Punta Arenas, 1931-1934), „Novi List“ (Punta Arenas, 1927-?), a urednička uz novine „Domovina“ (Punta Arenas, 1913.-1916.), „Yugoslovenska Tribuna“ (Punta Arenas, 1920-1921), „Yugoslovenska smotra“ (Punta Arenas, 1922-1923), „Yugosloven u Čile“ (Punta Arenas, 1931-1934) i „Novi List“ (Punta Arenas, 1927-?)

Fotografija 2: Uredništvo i uprava „Domovine“²⁹

Bonačić se javlja kao suradnik u prvoj „Domovini“ 1910. g. tekstom „Austria-Hungarya y el Federalismo“³⁰, a potom od 151. broja nove „Domovine“ u kojem donosi svoje političke uvodnike uglavnom na španjolskom jeziku pod pseudonimom Nikita („Tursko balkanski rat i njegova znamenitost za Južne Slavene“³¹, „Escul Nocturna Popular“³² („Pučka večernja škola“) u kojem propagira polazak večernje škole; „La Caida de Scutari“ („Pad Skadra“)³³; „Actualidades“ („Aktualni događaji“) koji završava riječima da je Austro-Ugarska monarhija kao takva utopija³⁴; „El idioma i la nacionalidad austriaca no existen“ („Austrijski jezik i nacionalnost ne postoje“) u kojem negira austrijska nacionalnost i priznaje samo hrvatsku i srpsku³⁵; „La idea del Sokolisimo“³⁶ („Ideja sokolstva“); „Qué

29 Hrvatski državni arhiv u Zagrebu. Zbirka fotografija Instituta za migracije i narodnosti (serija).

30 Domovina br. 108 od 18. rujna 1910.

31 Domovina br. 151 od 13. ožujka 1913

32 Domovina br. 153 od 27. ožujka 1913.

33 Domovina br. 158 od 2. svibnja 2013.

34 Domovina br. 160 od 22. svibnja 1913.

35 Domovina br. 162 od 30. svibnja 1913.

36 Domovina br. 164 od 12. lipnja 1913.

sucede en Dalmacia³⁷ („Što se događa u Dalmaciji“); „El atentado de Sarjevo i la cuestión servia“³⁸ („Sarajevski atentat i srpsko pitanje“); „Imperialismos“³⁹ („Imperijalizam“); „Una parábola sincera“⁴⁰ („Jedna iskrena riječ“).

U Hrvatskom sokolu Punta Arenasa Bonačić je održao ciklus predavanja pod naslovom „Austro-ugarsko pitanje“ koja su u nastavcima objavljivana u „Domovini“ (od br. 206-222), a potom i objavljena u već spomenutoj samostalnoj publikaciji pod naslovom „Le Monarquía de los Habsburgos“ („Habsburška monarhija“).

4. „Domovina“ i život iseljenika

S ciljem ilustracije izgleda jednog primjera hrvatskih iseljeničkih novina u razdoblju neposredno prije Prvog svjetskog rata, analize tema kojima su se novine bavile, utvrđivanja postojanja i trajanja rubrika raznolikog sadržaja, a u okviru njih trajnu prisutnost samo rubrike „Iz mjesta i okolice“ koja odražava društveni život zajednice, provedeno je istraživanje na uzorku lista „Domovina“ iz Punta Arenasa.

Istraživanje je provedeno na uzorku „Domovine“ u NSK u Zagrebu i obuhvatilo je prvi uvezani svezak „Domovine“ (uvez: Tiskara Damianović) koji sadrže novine za razdoblje 1913. i 1914. godine gdje su istraženi svi primjerci navedenog razdoblja. Kriterij odabira navedenih novina je njihova duljina izlaza – od 1908. do 1910. i od 1913. do 1921. godine te značaj novina u lokalnoj sredini. U istraživanju su korištene metode analize sadržaja, povijesna metoda, komparativna metoda i metoda uzorka. Analiza sadržaja je korištena pri sadržajnoj analizi novina, povijesna u istraživanju povijesnog razvoja novina, a metoda uzorka prilikom odabira novina.

„Domovina“ (iz 1913.) numerički slijedi „Domovinu“ iz 1908-1910. i „Novo doba“ iz 1910-1911. Stoga numeraciju započinje brojem 150 odnosno godištem V. Navedenu numeraciju slijedi do broja 304. Sa slijedećim brojem mijenja ime u „Jugoslovenska domovina“ i nastavlja numeraciju do broja 316. Budući da numeracija nije promijenjena s promjenom imena novina, to je učinjeno sa sljedećim izdanjem koje kreće od br. 13, tako da za razdoblje od 5. ožujka do 25. svibnja postoji prikrivena dvostruka numeracija.

Naklada je novina bila 500 primjeraka, po cijeni od 2 \$ „... a škrticama i nesavjesnim dodjeljuje se besplatno“⁴¹. Novine su izlazile u nakladi Kola hrvatskih iseljenika - novinarskog društva od 18 članova u Punta Arenasu. Raspačavaju se u

37 Domovina br.165 od 19. lipnja 1913.

38 Domovina br. 219 od 12. srpnja 1914.

39 Domovina br. 239 od 29. studenog 1914.

40 Domovina br. 240 od 6. prosinca 1914.

41 Domovina br. 205 od 5. ožujka 1914.

trgovini Andrije Juričića, Ul. Roca 958.⁴² Od 1913. Luka Bonačić član je uredništva s Tartagliom i Damianovićem⁴³, a od srpnja 1915. do 100-tog broja 1918. bio je glavni i odgovorni urednik.

Fotografija 3: Knjigovežna sekcija Hrvatske tiskare, Punta Arenas⁴⁴

Rubrikacija lista „Domovina“ 1913. i 1914. godine

Tablica 2. Pregled rubrika u „Domovini“ (god. V-VI/1913-1914)

Rubrika	Broj
Iz domovine	150- 152
Iz mjesta i okolice	150- 232
Diškorš	150,152-153,155, 158,159,193,194,205, 216- 218,221,224, 225, 227, 242-243
Govori se	150,153-154,174, 182,195,216,218,219, 221,225,227,242-244
Iz naših strana	166-200,202,216,219
Razno	167,170,172,175, 181,188
Naši dopisi	168
Političke vijesti iz domovine	154
Trgovina, promet i gospodarstvo	150

U okviru istraživanja najprije je analizirana naslovnica, a potom su analizirane pojedine rubrike. Naslovnica „Domovine“ prati najznačajnija događanja u domovini, tijekom Balkanskoga i Prvog svjetskog rata, događanja u svijetu, osnivanje Hrvatskog Saveza, prenosi članke iz stranog i drugog tiska („Jugoslavenska Država“, „El Magallanes“, „La Provincia“, „The Magellan Times“, „Zig-zag“, „Jadran“, „Corriere della sera“, „Edinost“, „Narodni list“, „Slovenac“, „Mir“ i brojni drugi), prati Supilove aktivnosti, prenosi odluke i zaključke Jugoslavenske narodne obrane ogranka Dalmacija, sadrži hvalospjeve kralju Petru, popis pučanstva u Punta Arenasu koji uključuje i popis prema zanimanjima, prati dolazak i aktivnosti delegata Jugoslavenske narodne obrane u skupljanju dobrovoljaca za rat, posjete značajnih osoba gradu, kronologiju ratnih zbivanja.

U razdoblju od 1913. do 1914. godine u „Domovini“, u ukupno 93 broja lista, zastupljeno je devet rubrika: „Iz domovine“, „Iz mjesta i okolice“, „Diškorš“,

⁴² Domovina br. 156 od 17. travnja 1913.

⁴³ Za pretpostaviti je da je Damianović izabran u uredništvo i temeljem toga što je njegova tiskara tiskala novine

⁴⁴ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu. Zbirka fotografija Instituta za migracije i narodnosti (serija).

„Govori se“, „Iz naših strana“, „Razno“, „Naši dopisi“, „Političke vijesti iz domovine“ i „Trgovina, promet i gospodarstvo“ (Tablica 2). Rubrika „Naši dopisi“ se javlja samo u jednom broju. Rubrika „Iz domovine“ javlja se u prva dva broja 1913. godine, biva zamijenjena rubrikom „Političke vijesti iz domovine“ koja je prisutna u samo jednom broju, a koja prerasta u rubriku „Iz naših strana“ koja je objavljena u 47 brojeva. Rubrika „Trgovina, promet i gospodarstvo“ vrlo ambiciozno je najavljena i objavljena u prvom broju iz 1913., međutim, kao rubrika zadržala se još samo u sljedećem broju. Rubrike „Diškorš“ i „Govori se“ objavljene su u 16, odnosno 15 brojeva lista, bez kontinuiteta, ali je u najvećem broju slučajeva vidljivo da se obje rubrike javljaju u istim brojevima. Jedina rubrika koja je zastupljena u svih 93 broja, dakle u potpunom kontinuitetu je rubrika „Iz mjesta i okolice“ (Tablica 2)

U rubrici „Iz Domovine“ autor Taraboš naglašava da će bilježiti vijesti iz političkog života u domovini na temelju novinskih izvješća. Kada je rubrika preimenovana u rubriku „Političke vijesti iz domovine“ autorstvo potpisuje također Taraboš, ali nakon preimenovanja u rubriku „Iz naših strana“ autor nije imenovan. Potonja rubrika donosi vijesti koje se odnose na Austro-Ugarsku, Bugarsku, Balkanski rat, špijunažu na Balkanu, govori o gospodarskim temama (povijest dalmatinskih željeznica), kulturnim događanjima (izvedba balkanske koračnice hrvatskog skladatelja Antuna Gnezde, a koja je posvećena bugarskom caru), događajima u mađarskoj vladi, prenosi priloge iz drugih listova: „Samouprava“, „Echo de Paris“, „Südslavische Korrespondenz itd.“ „Diškorš“ je rubrika pisana u dijalektu (brački govor), u obliku dijaloga, opisuju se događaji u domovini i u Čileu koju potpisuje Vida. Vida je autor priloga u rubrici „Govori se“ gdje opisuje osobne, mjesne, domovinske i političke događaje, često na satiričan način. Rubrika „Razno“ sadrži mudre izreke i moralne prodike, dok rubrika „Naši dopisi“ koja se javlja u samo jednom broju donosi dopis „Dalmatinskih Hrvata“ iz Iquique-a koji protestiraju protiv Austro-ugarskog „konzulatnog agenta“ glede ograničavanja iseljenika u „slavenskim manifestacijama“⁴⁵

Jedina rubrika koja opstaje cijelo vrijeme izlaženja lista, a što ukazuje na njezin značaj, je „Iz mjesta i okolice“. Sukladno naslovu prati razna događanja u gradu, ali donosi i osobne vijesti. Govori o prikupljanju sredstava za srpsku siročad, prikupljanju sredstava za osnivanje Hrvatske škole i pozive na njezino osnivanje, donosi informacije o nastupima i obljetnicama Hrvatskog tamburaškog društva „Tomislav“, o radu Hrvatskog Doma, o Hrvatskom dobrotvornom društvu i Hrvatskom dobrovoljnom vatrogasnom društvu, o aktivnostima Hrvatske žene i Hrvatskog sokola⁴⁶, dobivenim knjigama i novinama u knjižnici Hrvatskog Doma, o novootvorenim obrtima i trgovinama, o izvršenim krađama, o održavanju kino predstava i kupoprodaji kina⁴⁷; o sportskim događanjima (nogometnim

45 Domovina br. 168 od 10. srpnja 1913.

46 Hrvatska škola je otvorena 1917. godine.

Hrvatsko tamburaško društvo „Tomislav“ je osnovano 1904. godine, Hrvatski sokol 1912. godine, a Hrvatska žena 1914. godine

47 „u dvorani „Recreo de las Delicias“ gospoda Dragičević namjestili cinematograf koji je opskrbljen najboljim svjetskim filmovima“. Domovina br. 173 od 14. kolovoza 1913.

utakmicama, biciklističkom klubu), o održavanju zabava⁴⁸, o zarukama⁴⁹, o rođenima i umrlima, nekrologe, o odlascima i dolascima pojedinaca iz grada i u grad; o prikupljanju sredstava za društva u domovini⁵⁰; o neredima u društvenim prostorijama⁵¹, o odnosima među iseljenicima⁵², o održanim predavanjima⁵³; o obljetnicama⁵⁴; o kadrovskim promjenama⁵⁵, o održavanju opernih izvedbi⁵⁶; donosi oglase⁵⁷, pa čak i moralne prodike.⁵⁸

Kontinuitet ove rubrike, a diskontinuitet i sporadičnost drugih rubrika, kao i navedeni primjeri tema rubrike „Iz mjesta i okolice“ ukazuju na činjenicu da

---

„u Cinema Edison prikazan film Los dos Sarjentos koji je u Europi postigao veliki uspjeh. Domovina br. 201 od 5. ožujka 1914.

Cinema Imperial „od braće Tonini otkupili ga gospoda Flachier y Cia“ . Domovina br. 227 od 6. rujna 1914. Podaci o kinematografiji u Punta Arenasu su interesantni jer ukazuju na to da su brački iseljenici bili izravno uključeni u kinematografsku djelatnost, da se u gradu pratila aktualna filmska produkcija, ali i na važnost kina među iseljenicima uopće.

48 Tako je Hrvatski sokol prigodom Božića organizirao plesnu zabavu gdje je u prigodnom programu sudjelovao Hrvatski tamburaški sastav „Tomislav“, a kratki skeč izveo Miroslav Tartaglia. Zabava je sadržavala lutriju, „luku sreće“, „bengalsko svjetlo“, a plesni red se izvodio u slijedećem redosljedu: hrvatsko kolo, valcer, polka, „schottisch“, mazurka, četvorka, galop i „kolo do zore“. Domovina br. 191 od 25. prosinca 1913.

49 „U Santiagu se zaručila kćer našeg prvog novinara, rednika „Slobode“ Ivana Krstulovića – Ida sa Jurjem Tomićem Mićeli iz Pučića koji posjeduje kupalište mineralne vode Soco kod Ovalle“. Domovina br. 176 od 4. rujna 1913.

50 „Popis darovatelja sa iznosima za društvo u Pučićima nakon smrti gđe Cicarelli“. Domovina br. 179 od 2. listopada 1913.

„Popis sredstava skupljenih na Miloševom sprovodu – prilozi hrvatskim institucijama u domovini“. Domovina br. 184 od 6. studenog 1913.

Franjo Svarčić inicira dobrovoljne priloge za Sokol u Milni. Domovina br. 198 od 12. veljače 1914.

51 „U prethodnom broju je tekst osobe koja u društvenim prostorijama galami, viče, pravi nered– u ovom broju ta osoba je došla u redakciju lista koji ostaje na mišljenju svog suradnika iz prethodnog broja (uprava i uredništvo)“. Domovina br. 181 od 16. listopada 1913.

52 Tarabošev tekst pod naslovom „Razbojnici“ koji govori o jalu, zavisti, neslozi, mržnji u zajednici, naseobini. Domovina br. 185 od 13. studenog 1913.

53 Predavanje M. Tartaglie u Sokolani o povijesti hrvatskog naroda od 1848 do danas – „Domovina“ u nastavcima objavljuje tekst predavanja. Domovina br. 188 od 4. prosinca 1913.

„Austro Ugarsko pitanje“ – predavanje Bonačića u Hrvatskom sokolu 5.4.1914. Domovina br. 206 od 12. travnja 1914.

54 Trinaesta obljetnica osnutka Hrvatskog dobrotvornog društva (Taraboš). Domovina br. 190 od 18. prosinca 1913.

Dvanaesta obljetnica osnutka Dobrovoljnog vatrogasnog društva. Domovina br. 193 od 8. siječnja 1914.

55 Mate Bencur predao ostavku na mjesto gradskog liječnika i otputovao na mjesec dana. Domovina br. 191 od 25. prosinca 1913.

56 „Compania Alemana de Opereta Josefina Tuscher“ –članak koji donosi dobre kritike operete i balerina iz Zagreba. Domovina br. 202 od 12. ožujka 1914.

57 „Traži se služavka u boljoj obitelji“. Domovina br. 221 od 26. srpnja 1914.

58 „Malo više ambicije“ je naslov teksta kritika o prevelikoj posjeti gospodica na plesovima. Domovina br. 230 od 27. rujna 1914.

je „Domovina“ ipak bila lokalni list te kao takva trajno i vjerno oslikavala život hrvatske iseljeničke zajednice u Punta Arenasu.

Život iseljenika na stranicama lista „Domovina“

Uobičajena praksa novinstva početka 20. stoljeća u Južnoj Americi nalagala je kolegijalni pozdrav novoizašlim novinama, bilo da se radilo o iseljeničkim ili domaćim. Tako su „Domovini“ uspjeh poželjeli „El Magallanes“, „El Comercio“, „Chile Austral“, „Humanidad“, „El Punta Arenas“ i „La Union“⁵⁹. „Domovina“ bilježi značajne događaje na području novinstva Čilea općenito: početak izlaženja lista „El Socialista“ – glasila socijalističke stranke⁶⁰, tjednika „Revista Teatral“⁶¹, engleskog lista „The Magallan Times“⁶², ali i prestanak „Union Chica“⁶³.

Izlaženje „Domovine“ na samom početku srdačno će dočekati hrvatski iseljenički list „Zajednica“ iz Buenos Airesa držeći da se nalaze na istoj političkoj liniji. Austro-Ugarsku nazivaju tiraninom, a program im je isti: „da Hrvat bude Hrvatom, Srb Srbinom, Slaven Slavenom, a svi skupa da budu braća u zboru i tvorci, te takovi uzradimo svi za jednoga a jedan za sve, a to sve da bude, proti svih zlotvora i tirana, Hrvastva, Srbstva i uobće cijelog Slavenstva“⁶⁴.

I nekadašnji urednik i vlasnik „Slobode“ Ivan Krstulović šalje čestitke i želje za uspjeh budući da „Domovina“ programski slijedi njegovu „Slobodu“ „... a to je, ne samo buditi narodnu svijest i učiniti dobrimi Hrvatima neupućene naše izseljenike nego i prikazati rane našeg jadnog hrvatskog i slavenskog naroda, a uzto i šibati staru grijehnicu ...“⁶⁵.

„Domovina“ je objavljivala i priloge o južnoameričkom iseljeničkom novinstvu koji pružaju informacije ne samo o pojavi pojedinih novina nego i njihovoj političkoj opredijeljenosti, a sukladno tome i stavu „Domovine“ prema njima. Bilježe izlaženje novina „Sloven“ (novine Hrvata, Srba i ostalih Slavena) u Buenos Airesu 1913. godine⁶⁶ za koje kažu da su „prožete srpskom idejom i ekavštinom“⁶⁷ te ih stoga preporučaju puntaarenskim austriakima „a Hrvati nek pričekaju što će reći Zajednica“⁶⁸. Budući da „Sloven“ nije pozdravio izlaženje „Domovine“, očito je da već u samom početku nije bilo moguće očekivati suradnju „Slovena“ i „Domovine“. U Buenos Airesu 1913. godine počinje izlaziti „Sloboda“ kao „prvi i jedini u cijeloj Sjevernoj i Južnoj Americi ilustrirani zabavno poučni tjednik“⁶⁹ koji

59 Domovina br. 164 od 12. lipnja 1913.

60 Domovina br. 169 od 17. srpnja 1913.

61 Domovina br. 176 od 4. rujna 1913.

62 Domovina br. 194 od 15. siječnja 1914.

63 Domovina br. 218 od 28. lipnja 1914.

64 Domovina br. 156 od 17. travnja 1913.

65 Domovina br. 160 od 22. svibnja 1913.

66 Domovina br. 163 od 5. lipnja 1913.

67 Domovina br. 163 od 5. lipnja 1913.

68 Domovina br. 163 od 5. lipnja 1913.

69 Domovina br. 165 od 19. lipnja 1913.

će biti „slobodno glasilo“⁷⁰, neće „tražiti milodare niti poklon ikakvih dionica“⁷¹. Ova ironija je očito usmjerena protiv „Zajednice“ koju urednik Ivan Radeljak profilira u antijugoslavenskom smjeru, financira sredstvima Austro-ugarske, pa će doći do sukoba s „Domovinom“ koji će se nastaviti sljedećih godina. Tako uredništvo i uprava „Domovine“ upućuje „Otvoreno pismo Ivanu Radeljaku, uredniku Zajednice i predsjedniku Hrvatskog saveza“ optužujući ga da pravi sramotu hrvatskom iseljeništvu u Južnoj Americi, da od austrijskog konzulata prima 350\$ za pisanje priloga u „Zajednici“, da austrijski konzul vrši cenzuru za svaki broj „Zajednice“, da sam Hrvatski savez stoji pod kontrolom austrijskog konzula u Argentini, ali ga se optužuje i za pronevjeru korupciju i kriminal.⁷²

„Slavska misao“ iz Rosaria de Santa Fe,⁷³ čiji urednik je Strizić, vrlo se brzo po početku izlaženja suočava s financijskim problemima jer „nije narodna svijest dovoljno pridignuta“⁷⁴, „svijet je tamo siromašan, mnogi su „okuženi“ „Zajednicom“⁷⁵. Stoga uredništvo „Domovine“ poziva pretplatnike „Domovine“ da se pretplate na „Slavensku misao“, a trgovce da se tamo oglašavaju. Smatraju da je Radeljak oteo oglašivače „Slavenske misli“, te pokušao zatvoriti glavnog urednika. Kako bi se pomoglo opstanku „Slavenskoj misli“, „Domovina“ predlaže otvaranje Fonda za spas, a mladi ljudi bi trebali ići skupljati priloge za fond⁷⁶.

Prva generacija hrvatskog iseljeničtva u Punta Arenasu već nakon 20-tak godina boravka u „novom svijetu“ uviđa opasnost zanemarivanja i zaborava materinjeg jezika o čemu svoje strahove iznosi u „Domovini“ autor priloga Gjuro (vjerojatno Petar Gašić⁷⁷) pod naslovom „Trebamo našu školu“⁷⁸. Već u slijedećem broju „Domovine“⁷⁹ isti autor predlaže konkretnu kalkulaciju troškova potrebnih za osnivanje škole kao i izvore financiranja. Ideja o osnivanju hrvatske škole na nekoliko mjeseci zamire da bi Buci⁸⁰, nazvavši pojavu nepoznavanja hrvatskog jezika sramotom⁸¹, započeo akciju skupljanja sredstava od darovatelja, a o darovateljima i iznosima javnost izvještava putem „Domovine“. Za pokretanje škole zalaže se u „Domovini“ i autor pod pseudonimom Poljičanin nazivajući ju

70 Ibid.

71 Ibid.

72 Domovina br. 230 od 27. rujna 1914.

73 Domovina br. 223 od 9. kolovoza 1914.

74 Ibid.

75 Ibid

76 Domovina br. 226 od 30. kolovoza 1914.

77 Petar Gašić (Orašac kod Dubrovnika 6.7.1875 – Punta Arenas 26.8.1918) radio je kao učitelj i novinar u Punta Arenasu. Drže ga za utemeljitelja hrvatskog novinarstva u Magallanesu budući da je bio pokretač Malih novina 1905. te Domovine 1908. Aktivno je sudjelovao u društvenom životu zajednice i kao takav osnivač je Hrvatskog tamburaškog društva „Tomislav“.

78 Domovina br. 187 od 27. studenog 1913

79 Domovina br. 188 od 4. prosinca 1913

80 Pseudonim Miroslava Tartaglie

81 Domovina br. 219 od 12. srpnja 1914.

hrvatsko-srpskom školom⁸², držeći da „smo mi zapravo jedan narod“⁸³ (misleći na Hrvate i Srbe). Uslijed ratnih zbivanja u domovini, osnivanje škole se prolongira sve do 1916. godine. Krajem svibnja 1916. osnovana je privremena uprava Školskog društva⁸⁴ koja donosi odluku o početku rada Jugoslavenske škole u Punta Arenasu u rujnu te potrebi žurnog rješavanja pitanja školske opreme i samoga učitelja. Iznadjen je prostor za Jugoslavensku školu u kući Ivana Honeisema, „na uglu kod Hrvatskog Doma“⁸⁵, a u kojoj će hrvatsko-srpski jezik biti nastavni, a španjolski jezik obavezan. „Domovina“ ne navodi razloge zbog kojih se odustaje od početka nastave u rujnu koji se pomiče na veljaču sljedeće godine, ali spominje odluku o novom prostoru škole⁸⁶ u kući braće Dragičević pa je za pretpostaviti da je došlo do razlaza sa Honeisemom. Konačno se škola svečano otvara u veljači 1917.⁸⁷, a za prvog upravitelja prve škole izabran je Petar Gašić⁸⁸. Svečanost otvorenja popratila je i „Jugoslavenska domovina“ s fotografijom škole na naslovnici.⁸⁹

Kroz „Domovinu“ možemo rekonstruirati tijek zbivanja vezanih uz osnivanje, gradnju i otvorenje Hrvatskog doma kao središta hrvatske zajednice, počevši od trenutka kupnje zgrade 1913. godine u središtu grada (gdje su imali dućan Detaille, Henkes & Cia, na uglu ulice Errázuriz i 21 de Mayo)⁹⁰ pa do svečanog otvorenja zgrade 1915. godine. Plan je obuhvaćao dogradnju i uređenje zgrade na način da je prizemlje bilo namijenjeno za poslovne prostore koji bi se iznajmljivali, prvi kat svim hrvatskim društvima koja djeluju u gradu te bi se dogradio drugi kat sa sobama za iznajmljivanje. Natalio Foretić⁹¹ je izradio projekte. Hrvatski dom je pravno utemeljen kao dioničarsko društvo. Iste godine Luka Bonačić bio je postavljen za privremenog tajnika,⁹² 1914. godine za upravitelja dok je Matija Bencur bio predsjednik.⁹³ Kada je Foretić iznio svoju ponudu za gradnju, uprava je utvrdila da se radi o prevelikom iznosu, te nalaže izvođaču izradu novih nacрта i proračuna.⁹⁴ Preinake i dogradnje započele su u srpnju 1914. kada su donesena i Pravila društva⁹⁵. Budući da je „Domovina“

82 Domovina br. 211 od 17. svibnja 1914.

83 Domovina br. 212 od 24. travnja 1914.

84 Jugoslavenska domovina br. 15 od 11. lipnja 1916.

85 Jugoslavenska domovina br. 22 od 30. srpnja 1916.

86 Jugoslavenska domovina br. 28 od 10. rujna 1916.

87 Jugoslavenska domovina br. 52 od 4. ožujka 1917.

88 Jugoslavenska domovina br. 52 od 25. veljače 1917.

89 Jugoslavenska domovina br. 52 od 4. ožujka 1917.

90 Domovina br. 173 od 14. kolovoza 1913.

91 Natalio Foretić bio je sin Božidara Foretića Smrknića sa Korčule, jednog od pionira naseljavanja Magallanesa te brat Vincentea, novinara.

92 Domovina br. 183 od 30. listopada 1913.

93 Domovina br. 212 od 24. svibnja 1914.

Matija Bencur bio je liječnik u Selcima na Braču i književnik (djelovao pod pseudonimom Martin Kukučín), Slovak porijeklom. Kao iseljenik u Čileu aktivno je sudjelovao u radu hrvatskih društava.

94 Domovina br. 190 od 18. prosinca 1913.

95 Domovina br. 221 od 26. srpnja 1914.

održavala kontakte s domovinom šaljući im primjerke lista, a o čemu svjedoči i jedini sačuvani primjerak iz 1910. naslovljen na Franju Bučara, Zagreb, Croatia,⁹⁶ i domaći tisak bilježi početak gradnje Hrvatskog doma, a što prenosi „Domovina“.⁹⁷ U cilju prikupljanja dodatnih sredstava koja bi pomogla dovršetku radova, uprava je u Hrvatskoj tiskari dala tiskati sliku budućeg izgleda doma, a koja se može u tiskari i kupiti.⁹⁸ U veljači 1915. dom je svečano otvoren, a kojemu događaju je „Domovina“ dala veliko značenje objavivši preko cijele naslovnice fotografiju uz naslov: „Hrvatski Dom sagrajen od Hrvatske naseobine godine 1914.“⁹⁹ s krilaticom ispod slike: „Prosvjetom k slobodi“.¹⁰⁰ Nekoliko mjeseci po otvorenju, „Domovini“ se javlja Paško Borić¹⁰¹ sa željom da svoje autorsko djelo – skulpturu bana Jelačića daruje Hrvatskom domu. Umjetnik, porijeklom iz Supetra s Brača, iz obitelji Dragičević, učenik tršćanske umjetničke škole, živio je u Punta Arenasu od 1907. godine. Prema vlastitim nacrtima sagradio je kuću braće Dragičević koja je u jednom razdoblju bila planirana za korištenje u svrhu Hrvatske škole.

„Domovina“ je bio iseljenički list koji je svojim prilogima ilustrirao svakodnevni život iseljenika, počevši od teških uvjeta prekooceanskog putovanja u novu domovinu do bilježenja dolazaka i povrataka članova zajednice u ili iz domovine. Pri tome, list je navodio i imena brodova koji su prometovali na prekooceanskim linijama, ali i duž južnoameričkih obala te time je vrelo podataka za povijest brodarstva s početka 20. stoljeća.

Članak pod naslovom „Austro-American“ donosi priču putnika Lavoslava Rismonda koji iz Hrvatske putuje u Južnu Ameriku parobrodom kompanije „Austro-America“ i neljudskim uvjetima u kojima se nalaze putnici. Putovanje traje 33 dana, za razliku od drugih kompanija koje putnike na istoj liniji prevezu za 22 dana, a preživljavanje na brodu je stvar sreće jer „... se jede hrana od mesa pokvarena, prognjila; da se putnike šaka ako prigovore ili se potuže; da su postelje pune uši i kratke da se u njima čovjek srednje veličine ne može opružiti; da su pokrivači isto blatni, smradni i bodljikavi koniti kostret; da čovjek ne može poći vidjeti ni svoju bolesnu ženu, a da ga ne nabubaju što je uljegao u ženski departmenat...“.¹⁰² Da je putovanje spomenutom kompanijom bilo pogubno svjedoči članak istog naslova u „Domovini“ gdje navodi da se na parobrodu „Eugenia“, na putu za Južnu Ameriku javio tifus i kolera, pa je od ukupno 1500 putnika njih 11 umrlo, a 50 ih se nalazi u teškom stanju.¹⁰³

U punta-arenasku luku stizali su parobrodi koji su povezivali istočnu i zapadnu obalu Južne Amerike, samu zapadnu obalu Južne Amerike te Južnu Ameriku

96 Domovina br. 108 od 18. rujna 1910. – pohranjen u NSK u Zagrebu

97 Domovina br. 225 od 23. kolovoza 1914. članak „Hrvati u Americi“ donesen i iz Obzora

98 Domovina br. 236 od 8. studenog 1914.

99 Domovina br. 251 od 21. veljače 1915.

100 Ibid.

101 Domovina br. 273 od 25. srpnja 1915.

102 Domovina br. 184 od 6. studenog 1913.

103 Domovina br. 188 od 4. prosinca 1913.

sa Europom. U svibnju 1913. godine¹⁰⁴ brodom „Araucania“ Juraj Jordan¹⁰⁵, Vicko Damianović¹⁰⁶, te još dvojica manje poznatih iseljenika - Miho Gašić i Slavo Bezmalion odlaze u Rio Gallegos u Argentini, a taj nam podatak otkriva primjerice prijevozničku rutu „Araucanie“. Kao razlog putovanja navodi se da Jordan ide „radi svoje tvrtke“,¹⁰⁷ (što donosi nepoznati podatak da je Jordan poslovao i u Argentini), dok drugi suputnici putuju radi traženja odgovarajuće zemlje za „estanciju“.

Bez „Domovine“, nadalje, nikada se ne bi otkrila sudbina Mihe Maroevića, suradnika „lista, poznatog pod pseudonimom Zora. Nezadovoljan životom u iseljeništvu, parobrodom „Rhakotis“ krenuo je u domovinu u koju nikada nije stigao jer je izvršio samoubojstvo bacivši se s broda u Atlantski ocean.¹⁰⁸

U Punta Arenasu, na putu iz Europe, pristaje parobrod „Oropesa“¹⁰⁹ dovozeći i naše iseljenike koji su bili u posjeti domovini. „Oropesu“ je 1894. godine sagradila tvrtka Harland & Wolff. I ona je u razdoblju kraja 19. i početka 20. stoljeća prevozila iseljenike iz Europe. Tako je zabilježeno da je u svibnju 1903. iz francuske luke La Rochelle prevezla skupinu od 200 europskih iseljenika. Tijekom Prvog svjetskog rata služila je u floti francuske mornarice.¹¹⁰

Nadalje, „Asturiano“¹¹¹ je bio parobrod koji je povezivao istočnu i zapadnu obalu Južne Amerike. Njime je u Punta Arenas doputovao učitelj Hrvatskog tamburaškog društva „Tomislav“ Ivan Lokner,¹¹² a nekoliko dana potom njime će u Argentinu otputovati Andrija Juričić,¹¹³ ugledni iseljenik, član brojnih društava i uprave „Domovine“.

„Domovina“ nam otkriva i kako se početak Prvog svjetskog rata odrazio na brodska putovanja. „Domovinin“ suradnik, pseudonima Taraboš, u tekstu „Dvadeset dana na parobrodu Ortega“¹¹⁴ opisao je događaje koji su pratili njegov povratak iz Montevidea.¹¹⁵ Isplovljavanje iz luke bilo je praćeno sviranjem engleske, ruske i francuske himne. Zbog pomorskog okruženja njemačke ratne flote „Ortega“ je bila prisiljena baciti sidro nekoliko milja izvan luke, a svi putnici

104 Domovina br. 160 od 22. svibnja 1913.

105 Po zanimanju trgovac, ali vrlo aktivan u punta-arenskoj iseljeničkoj zajednici. Bio je član Kola hrvatskih iseljenika koji su izdavali „Domovinu“, te utemeljitelj i prvi predsjednik Hrvatskog doma.

106 Vlasnik tiskare u Punta Arenasu koja je tiskala „Domovinu“.

107 Domovina br. 160 od 22. svibnja 1913.

108 Domovina br. 173 od 14. kolovoza 1913.

109 Domovina br. 177 od 18. rujna 1913.

110 Wikipedia. [citirano: 15-10-2015] dostupno na: https://es.wikipedia.org/wiki/Inmigraci%C3%B3n_en_Chile

111 Brod je potonuo 1925. kod Puerto San Julian citirano 16-10-2015. dostupno na: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_shipwrecks_in_1925

112 Domovina br. 232 od 11. listopada 1914.

113 Domovina br. 234 od 25. listopada 1914.

114 „Ortega“ je bio engleski poštanski brod.

115 Domovina br. 242 od 20. prosinca 1914.

su ostali zatočeni. Tek nakon nekoliko dana brod se vratio u luku, a kada je opasnost od njemačke vojske prošla, krenuo je ka Punta Arenasu. Sve vrijeme zatočeništva, putnici su imali besplatne obroke te mogućnost odustanka od puta uz povrat cijene karte.

Osim spomenutih, u Punta Arenas su dolazili brodovi „Ortega“, „Orissa“, „Osiris“ (poštanski brod iz Buenos Airesa), „Argentino“, „Chiloe“, „Magallanes“, „Argentino“, „Oriana“ (dolazi iz Europe), „Corre“ (dolazi iz Europe). Kao što vidimo, „Domovina“, dakle, donosi pregršt informacija značajnih za istraživanje povijesti hrvatskog iseljeničtva, ali i nekih aspekata svjetske povijesti (npr. povijest brodarstva).

Lokalne novine, a „Domovina“ je bila lokalnog značaja, često su jedini izvor za genealoška i obiteljska povijesna istraživanja jer donose podatke o rođenim, vjenčanim i umrlima. Posebnu zanimljivost čine popisi darova koje mladenci razmjenjuju prigodom vjenčanja, kao i darovi gostiju. Iz njih iščitavamo imovno stanje mladenaca i gostiju, ukus i navike sredine.

Vjenčanje Ante Peruzovića i Lukrecije Boliš (s kumovima Mićom Šimunovićem i Rikardom Wagnerom), uzeto za potrebe ovoga rada kao primjer, ubrajalo se u skromnija vjenčanja, sudeći po boju darova: „pelica i narukvica, 3 para zlatnih puceta, 3 para zlatnih naušnica, gospojinski zlatni sat, 2 albuma, 2 zlatna broša, 4 „umjetna“ kipa, kristalna poslužba, 2 likernice, tintarnica, 2 voćarnice, bouquet živog cvijeća“.¹¹⁶

Iz obavijesti o vjenčanju Petra Pavičića i Dragice Štambuk (kumovi Mato Bencur i Andrija Štambuk) saznajemo da je u Čileu s početka 20. stoljeća prakticirano crkveno i svjetovno vjenčanje. Saznajemo također da je mlada od supruga dobila četiri briljantna prstena, a suprugu poklonila zlatni lanac sa satom te „srebrnu kutiju za smotke umjetnički izrađenu i ukrašenu“¹¹⁷. Darovi gostiju su bili vrlo bogati: „lanac od zlata, sve potrepštine za blagovaonicu i stol od porcelana, zlatna narukvica sa dragim kamenjem, zlatne naušnice sa dragim kamenjem i parfem, buket cvijeća, dva cvjetnjaka od bronce sa dva umjetnička kipa na njima, kristalna posuda za voće okovana srebrom, 12 žličica od srebra i zbirka ručnog veziva za stol, cvjetnjak sa umjetničkom figurom od bronce, 12 vilica i noževa od srebra u etuiju, 12 žlica od srebra za juhu u etuiju, par solnica od srebra, potrepštine za čaj od srebra, potrepštine za kavu od srebra, posuda za cvijeće, 2 metalna stalka, kristalna posuda za slastice, tiskana spomenica na vjenčanje, 2 cvjetnjaka od bronce i kutija sa žlicom od srebra za juhu, kristalna posuda, cvjetnjak sa kitom umjetnog cvijeća, posuda od porculana za ukosnice, 9 zdjelica za kavu, par zavjesa, posuda za slatkiše“.¹¹⁸

Svečanosti prigodom vjenčanja korištene su i u humanitarne svrhe. Tako su se na vjenčanju Antuna Kuzmanića i Magdalene Jerković sakupljala sredstva

116 Domovina br. 165 od 19. lipnja 1913.

117 Domovina br. 207 od 19. travnja 1914.

118 Ibid.

za pomoć „srpsko-hrvatskoj siročadi“.¹¹⁹ Osim uporabnih i ukrasnih predmeta, mladenci su se darivali i novcem – Kuzmanić je supruzi darovao „5 lira u zlatu“¹²⁰, a i pokloni gostiju su bili bogati: „zlatne naušnice, zlatna igla sa dragim kamenjem, zlatna ogrlica, cigarluk od jantara sa zlatnim rubom u posrebrenoj kutijici, zlatna narukvica sa dragim kamenjem, tintarnica sa dva odjela od srebra i stakla sa lijepim kipom, stalak za voće i cvijeće od srebra i stakla, servis za čaj i kavu od srebra iznutra pozlačeno, servis za liker od srebra i stakla za 12 osoba, servis za sladoled i slatko od srebra i zlata u etuiu od svile, stalak za voće od srebra i zlata sa umjetničkom figurom na 3 stupa, 2 cvjetnjaka od stakla i srebra, stolić od „plakea“ u formi lijepje figure sa stalkom i „samtenim“ albumom, 4 spomenice dana vjenčanja (umjetnički izrađene), 2 slike u krasnom okviru, lijepi kip u okviru, 2 umjetnička kipa u bronci, jastuk od svile sa umjetničkom slikom aquarela predstavljajući skup ružica od darovateljice izrađen, posuda za voće od srebra i stakla, posuda za slatko od srebra iskićena sa 2 lijepje hrvatske trobojnice, kita cvijeća, posuda za slatko od srebra, košarica sa umjetničkim cvijećem, „naravna školjka u formi stalka sa lijepim toplomjerom u obliku sidra“, spomenica vjenčanja“.¹²¹

Hrvatski iseljenički list „Domovina“ iz čileanskog Punta Arenasa jesu bile lokane novine i stoga, osim bavljenja visokom politikom, poglavito kroz jedinu rubriku koja se održala tijekom cijelog razdoblja izlaženja – „Iz mjesta i okolice“, prati rad društava, iseljenika pojedinaca i daje vrlo vjernu sliku života hrvatske iseljeničke zajednice na jugu Čilea. Osim pohvala društvima ili pojedincima, bilježi i negativne pojave u zajednici, a donosi i mnoštvo nigdje drugdje zabilježenih podataka, te je stoga vrijedan izvor za istraživanje i lokalne povijesti.

5. Zaključak

Kraj 19. stoljeća označava veliki val iseljavanja Bračana u Južnu Ameriku, poglavito u Čile. Uzroci iseljavanja prvenstveno su ekonomske prirode uzrokovani tehnološkim promjenama (jedrenjaštvo ustupa pred pojavom parobroda), prirodnim nepogodama (pojava filoksere koja je uništila bračko vinogradarstvo), lošim političko-ekonomskim potezima vlade (uvođenje Vinske klauzule kojom se Italiji omogućava izvoz vina pod povoljnijim uvjetima), promjenama u gospodarskom sustavu (prestanak kolonatskog sustava i razvoj robno-novčanog sustava) te prisilna vojna mobilizacija seljaka. U političkom smislu situaciju obilježava razvoj narodnog preporoda u Dalmaciji, a potom borba između narodnjaka i autonomaša. Brački seljak je opterećen ekonomskim osiromašenjem, ali i potrebom uvažavanja nacionalnog identiteta.

¹¹⁹ Domovina br. 241 od 13. prosinca 1914.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Ibid.

Na drugoj strani svijeta razvija se mlada kapitalistička država, neopterećena nacionalnom i političkom pripadnošću, koja svojim ekonomskim i prostornim potencijalima privlači mnoštvo doseljenika iz Europe. Bračani se upuštaju u preoceansku avanturu, naseljavaju sjever Čilea te angažiraju na rudnicima salitre, a posebno na jugu zemlje, u pokrajini Magallanes, podižući glavni grad pokrajine Punta Arenas i brojne „stancije“.

Premda većina Bračana dolazi s ciljem stjecanja zarade, a potom povratka u domovinu, najveći dio ne samo da ostaje u Čileu nego i podliježe vrlo brzoj asimilaciji, pogotovo pripadnici viših slojeva. Među nižim slojevima održava se potreba očuvanja nacionalnog identiteta te će se u tom smislu, a i po uzoru na druge useljeničke skupine, organizirati u nacionalna društva.

Jedan od načina očuvanja materinjeg jezika i kulture, ali i pružanje pomoći iseljenicima u novoj sredini, je pokretanje iseljeničkih novina: „Zadaća iseljeničke štampe je mnogostruka i teška. Osim vijesti iz domovine naš čovjek mora da nađe i vijesti iz naseobine. To je najbolji način međusobnog upoznavanja koje iseljenicima može donijeti neprocjenjivih koristi u svakom pogledu. Lokalni iseljenički listovi moraju da budu prvo javno glasilo naseobine koje raspravlja, kritizira i daje inicijative u svemu što se iseljenika i njihovih pitanja tiče. Potrebno je da budu dvojezični i zbog toga da budu privlačljivi i za našu drugu generaciju, koja, na žalost, obično ne poznaje dovoljno naš jezik, a dvojezične su novine najbolje sredstvo da se i oni više zainteresiraju za jezik svojih otaca. U iseljeničkim listovima moraju naši ljudi da i oglašuju, jer im je to od koristi u njihovim poslovima, a ujedno na taj način daju u rodoljubne svrhe, jer je svaka iseljenička novina samo patriotsko poduzeće, koje se uzdržava dobrovoljnim prinosima i požrtvovnošću nekolicine...“ (Bratulica 1953, 153).

Dosadašnja istraživanja povijesti hrvatskog iseljeničkog novinstva u Čileu bila su uglavnom usmjerena na bibliografske popise, dok su istraživanja sadržaja novine sagledavale kao instrument političke borbe i opredjeljenja iseljenika, a služile su i kao izvor za proučavanje nastanak i djelovanje nacionalnih društava.

U čileanskom iseljeničkom novinstvu, za razdoblje početaka njihova utemeljenja, značajna su imena nekolicine novinara/urednika Bračana među kojima se ističe Ivan Krstulović, utemeljitelj prvih redovitih hrvatskih novina u Čileu, te Luka Bonačić, novinar i urednik „Domovine“, najdugovječnije onodobne novine.

Analizom rubrika u „Domovini“ utvrđeno je da su kratkoga vijeka – javljaju se u samo jednom ili dva broja („Naši dopisi“, „Trgovina, promet i gospodarstvo“, „Iz domovine“, „Političke vijesti iz domovine“) ili nekolicini brojeva („Iz naših strana“, „Razno“, „Diškorš“, „Govori se“), dok je rubrika „Iz mjesta i okolice“ zastupljena u svim brojevima. Njezin naslov odražava sam sadržaj, a kontinuirana prisutnost ukazuje na značaj donošenja vijesti vezanih uz razne aspekte života iseljeničke zajednice.

Budući da je politički aspekt djelovanja „Domovine“ publiciran u radovima drugih autora, ovaj rad ne analizira politički angažman lista. Ipak, vrijedno je

napomenuti da se „Domovina“ već od 1913. godine počinje profilirati u smjeru jugoslavenstva pa je 1916. i promijenila naziv u „Jugoslovenska domovina“. Jugoslovensku orijentaciju list će zadržati do samoga kraja izlaženja 1921. godine. Jedan od njezinih glavnih urednika Luka Bonačić, po prestanku izlaženja lista, svoju projugoslovensku aktivnost nastavio je kroz listove „Jugoslovenska tribuna“, „Jugoslovenska smotra“ i „Jugosloven u Čile“.

Istraživanje je pokazalo da je upravo rubrika „Iz mjesta i okolice“ vrijedan izvor povijesnih podataka koji predstavljaju dodatne kockice u mozaiku iseljeničkog života Bračana u Čileu. Omogućuje rekonstrukciju procesa kupnje, preuređenja, estetskog uređenja te stavljanja u funkciju Hrvatskog doma – sjedišta svih hrvatskih društava u Punta Arenasu koji je prošle, 2015. godine (u istoj zgradi i na istoj adresi) obilježio 100-tu obljetnicu postojanja. I danas je u Punta Arenasu organizirana nastava hrvatskog jezika za potomke hrvatskih iseljenika.¹²² Borba za pokretanje hrvatske škole financirane izravno dobrovoljnim priložima iseljenika, rješavanje pitanja prostora, učitelja, praćena je u rubrici i kao takva vrelo je za istraživanje povijesti hrvatskog školstva u Čileu. Gotovo poput lučkog dnevnika rubrika prati uplovljavanje i isplovljavanje brodova iz luke (prvenstveno vezano uz dolaske i odlaske članova hrvatske zajednice) što predstavlja izvor podataka za povijest brodarstva. Rubrika je bilježila i neke, gotovo intimne događaje poput vjenčanja, navodeći sve darove. Upravo popisi tih darova ukazuju da se radilo o imućnom iseljeništvu, a novinama, čija naslovnica je bremenita politikom, daju notu humanosti. Rubrika ne samo da povremeno evidentira postojanje iseljeničkih novina u Čileu i Južnoj Americi, nego i prati pojavu nove tiskovine, prestanak izlaženja neke tiskovine, a održava prijateljsku korespondenciju s drugim novinama.

Literatura

- Antić, Lj. 1987. "Pregled hrvatskog iseljeničkog novinstva u Južnoj Americi do prvog svjetskog rata." Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu 20: 101–126.
- Antić, Lj. 1991. Hrvati u Južnoj Americi do godine 1914. Zagreb: Stvarnost; Institut za migracije Zagreb.
- Antić, Lj. 1998. "Osnovne značajke hrvatskog iseljeničtva u španjolskoj Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata." Migracijske teme 4, 4: 413–437.
- Antić, Lj. 2002. Bračanin Ivan Krstulović: nacionalni preporoditelj američkih Hrvata. Samobor: A.G. Matoš
- Bonačić Dorić Bezzi, L. Historia de los Yugooslavos en Magallanes – su vida y su cultura. <http://www.libros.uchile.cl/files/presses/1/monographs/44/submission/proof/index.html#/6/zoomed> (pristupljeno 21.12.2013.)

- Bonačić Dorić, L. 1998. Milna pri kraju prošlog stoljeća – sjećanja iz djetinjstva. Prvi libar o Milnoj. Milna.
- Bratulica, M. 1953. "Iseljeničke novine u Južnoj Americi za prvog rata." Matica 3, 1: 9.
- Derado, K. i I. Čizmić. 1982. Iseljenici otoka Brača. Supetar: SIŽ za kulturu općine Brač.
- Elezovć, S. 1992. Povijesni razvoj komuniciranja. Samobor: A. G. Matoš.
- Guić, J. 1924. "Milna na Braču: njezini ljudi i prilike." Pučka prosvjeta 9.
- Holjevac, V. 1968. Hrvati izvan domovine. Zagreb: Matica hrvatska.
- Hranilović, N. 1978. Bibliografski pregled hrvatskih iseljeničkih novina u SAD, Južnoj Americi, Australiji, Novom Zelandu, Evropi i Africi od 1859. do 1940. godine. Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti.
- Hranilović, N. 1981. Novinstvo hrvatskog iseljeničtva : 1859–1940. Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti.
- Hranilović, N. 1991. "Kritički osvrt na literaturu o hrvatskom iseljeničkom novinstvu u svijetu= A critical review of the literature in Croatian immigrant press." Znanstvena revija. Humanistika=Humanities 3, 2: 487-493.
- Inmigración en Chile. Wikipedia. https://es.wikipedia.org/wiki/Inmigraci%C3%B3n_en_Chile (pristupljeno 15.10.2015.)
- Instituto Nacional de Derechos Humanos. <http://defensoresydefensoras.indh.cl/defensores-as-en-la-historia/migrantes-y-refugiadosas/lucas-bonacic/> (pristupljeno 17.1.2014.)
- Iseljenički muzej 1938. 4, 11: 2–6.
- List of shipwrecks in 1925. Wikipedia https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_shipwrecks_in_1925 (pristupljeno 16.10.2015.)
- Livačić Gazzano, E. 2000. "Hrvatska srž u čileanskoj književnosti." Hrvatska - Čile : povijesne i kulturne veze = Croacia - Chile : relaciones historicas y culturales. Zagreb : Društvo hrvatskih književnika, 61–73.
- Martinić Beroš, M. 1977. Hrvati u Magallanesu na krajnjem jugu Čile. Split: Književni krug.
- Mataić Pavičić, D. 1991. Prensa de los inmigrantes Croatas ("yugoslavos") en Chile = Novinstvo hrvatskih doseljenika u Čileu. Santiago : [s. n.]
- Mataić Pavičić, D. 1998. Hrvati u Čileu : životopisi = Croatas en Chile : biografias. Zagreb: vl. naklada.

- Nacionalna knjižnica Čilea. [http://descubre.bibliotecanacional.cl/primo_library/libweb/action/search.do?ct=&pag=&indx=1&dsnt=0&scp.scps=scope%3A\(bnc_digitool\)%2Cscope%3A\(bnc_memoria\)%2Cscope%3A\(bnc_dtlmarc\)%2Cscope%3A\(BNC\)&frbg=&tab=bnc_tab&dstmp=1450179369656&srt=rank&ct=PreviousPage&mode=Basic&dum=true&indx=31&vl\(freeText0\)=skarnic&vid=BNC&fn=search](http://descubre.bibliotecanacional.cl/primo_library/libweb/action/search.do?ct=&pag=&indx=1&dsnt=0&scp.scps=scope%3A(bnc_digitool)%2Cscope%3A(bnc_memoria)%2Cscope%3A(bnc_dtlmarc)%2Cscope%3A(BNC)&frbg=&tab=bnc_tab&dstmp=1450179369656&srt=rank&ct=PreviousPage&mode=Basic&dum=true&indx=31&vl(freeText0)=skarnic&vid=BNC&fn=search) (pristupljeno 20.11.2015.)
- Perić, M. 2004. "Aspekti integracije i adaptacije hrvatskih iseljenika u Čileu." *Migracijske i etničke teme* 20, 2/3: 243–258.
- Perić, M. 2005. "Političke promjene u Hrvatskoj i hrvatski iseljenički tisak u Čileu." *Migracijske i etničke teme*, 21, 1–2: 69–89.
- Radić, J. 1961. "Luka Bonačić Doric Bezzi." *Matica: list iseljenika Hrvatske* 12, 9: 330.
- Ramírez Fernández, J. *Recuerdos históricos magallánicos: Lucas Bonacic Doric Bezzi.* http://bibliotecadigital.indh.cl/bitstream/handle/123456789/384/recuerdos_bonacic.pdf?sequence (pristupljeno 22.12.2013.)
- Smoljan, 1997. *Hrvatska dijaspora.* Zagreb: Horizont press.
- Srndović, S. 2008. *Bibliografija jugoslovenske iseljeničke periodike u Sjevernoj i Južnoj Americi do 1945.* Beograd: Arhiv Srbije i Crne gore.
- Vrandečić, J. 2007. "Bračke čitaonice u svom nacionalnom razvoju." *Brački zbornik* 22: 259–270.
- Wegman, O. *Re ayer y de hoy: Lucas Bonacic Doric.* http://bibliotecadigital.indh.cl/bitstream/handle/123456789/383/de_ayer_bonacic.pdf?sequence=1 (pristupljeno 23.12.2013.)

Abstract

People from Brač, emigrant press in Chile and newspaper Domovina - from the late 19th century to the beginning of World War I

The topic of this paper is to set the starting point for studying the history of Croatian emigrant journalism in Chile from the earliest period of the settlement of Croats until the end of 1914, including the dominant population group from Brač. It was primarily the economic migration, which was caused by economic changes in the society in general, and economic changes as a consequence of political movements. The immigrants had the need for organizing themselves in various societies in the new country, and they also had the awareness of

their own nationality and language. The unusually rapid assimilation (already in the first generation) calls into question the viability and the need to preserve heritage. Immigrant newspapers edited and run by Brač emigrant journalists, most notably Ivan Krstulović and Luka Bonačić, with the newspaper Domovina from Punta Arenas, were in the current literature perceived almost exclusively in terms of political orientation and struggle. The aim of this paper is to show that the local newspaper Domovina reflected and recorded phenomena and events significant for the daily life of the community with the intention of preservation its identity from the perspective of social history, especially in the section From the town and surrounding areas.

Keywords: Brač, immigrants, Chile, emigrant press, Domovina, 20th century